

LOMMEN

**NORDISKA KULTUR-
LANDSKAPSFÖRBUNDET**

1986 – 2006

Lommens navn har rødder i kulturlandskabet: "Lomme" er et svensk navn for planten *Capsella bursa-pastoris* som på dansk hedder Hyrdetaske (herdeväska); på norsk Gjærtaske. Ligesom hyrdens lomme, rummer Lommen forskelligt nyttigt. Snarere information og inspiration end knive, proviant og fløjter.

Det seje skind af fuglen Lom har været brugt til hatte og (hyrde-)tasker. Det gør vi ikke mere, men naturen er stadig en kilde til fantasi og virkelyst. På godt og ondt.

Theodor Kittelsen: Kornstaur i måneskinn Se s 3

Hvad gør Lommen?	2
"Estetikk langs veiene" i Kunstnerdalen	3
Recension	5
Mimes Brønn	6
Halland! Nytt och gammalt nytt om Äskhult	8– 12
Hø i Lommen Ekstra (udtagbart) tillæg om hø og slæt!	13 - 36
Slåttekurset på Ryghsetra 6. – 9. juli 2006	27
Mer Halland! (og mer Äskhult)	37- 43
Årsmøte 2006 (även Halland!)	43- 45
Recension och boktips	46 - 47

Lommen gratulerer!

Nordisk KulturlandskabsForbund fylder 20 år! Lommen er lidt yngre; trods sine 36 nre bare 15 år. De ivrige pionerer, som grundlagde forbundet (og flere er stadig med), kan være stolte, for selv om NKF er lille, og lidt kendt i offentligheden, har vi gjort fine indsatser; og vundet stor respekt blandt de, der har lært os at kende.

Lommen inviterer

Til jubilæums-årsmøde 2006 i det gamle danske kulturlandskab, Halland; nu sydvestsverige. Forbundets sekretær, Hallands länsstyrelses XXX, har med hjælp fra gode lokale kræfter stillet et

fint program sammen. **Se s. XxX.**

Lommen dyrker hø

Et af vore nyere danske medlemmer, botanikeren Henrik Jørgensen har skaffet medlemmerne en flot gave: Et særnummer af Dansk Botanisk Forenings tidsskrift, URT, om høslæt (slått). Både Henriks eng i Gribskov og hans temanummer er bedrifter i Danmark, hvor høslætten næsten er glemt; både i produktion og landskab. Vi benytter anledningen til at supplere med et tema om hø. Mest gammelt hø fra gamle lommer. Det har fyldt godt op, men dufter stadig frisk.

Lommen spør og svarer

Lommen må meget gerne blive brugt mere; både af nuværende og kommende medlemmer. Vi beder om forslag, spørgsmål og tilbud.

Alt som kan hjælpe til at gøre medlemmernes ressourcer mere synlige. For eksempel har Christer Boethius igen indsendt spørgsmål til "Lommens spørgespalt". Vi har fundet nogle præliminære svar, men håber at andre læsere vil supplere.

Frågespalten får nu fast plads og navnet 'Mimes Brønn' (en oldnordisk kilde til dyb og bred viden).

Lommen udveksler

ideer og viden mellem NKF's medlemmer. Skriv til redaktionen; send indlæg, artikler, spørgsmål, kontaktannoncer, artikelforslag, anmeldelser, bogomtaler, tegninger og fotos

Ja, alt skriftligt, du gerne vil dele med andre kulturlandskabsentusiaster.

Lommen repræsenterer

Vi ber om at Lommen kommer i flere hænder! Giv et par ekstra eksemplarer til din kollega, din kommunaldirektør, din museumsforening Vi trykker lidt flere end der er abonnenter, og støvede ekstra eksemplarer på en hylde gavner ikke. De skal læses. Som appetitvækker til forbundet!

Lommen hverver

Medlemstallet har ændret sig gennem årene. Aktuelt er det lavt, ligesom i mange andre ideelle foreninger nu i 2000-årene. Nu må det være tid til at øge igen. Behovet er stort, og der er interesse for kulturlandskabernes værdi som strategiske ressourcer.

Vi tror at Lommen kan bruges til medlemshvervning. Både den trykte og hjemmesideudgaven.

Lommen kan downloades

Lommen vert lagt ut på NKF si heimeside.

Lommen kan udvikle sig!

Vi vil vældig gerne være flere i redaktionsgruppen. Til ideuvikling, layout og meget andet!

”Estetikk langs veiene” i Kunstnerdalen

Foto: Tone Ranheim Rolfstad

Kommunene Sigdal, Modum og Krødsherad ligger midt i Buskerud fylke, og er en egen region. I 1997 startet de arbeidet med en felles profilering under navnet ”Kunstnerdalen”. Navnet spiller på den flotte naturen som gjorde at kjente kunstnere som Christian Skredsvik og Theodor Kittelsen bosatte seg her i ”gullalderen” for nasjonalromantiske malerier. Naturen her i Kunstnerdalen er flott både med tanke på fjell og fjorder, men også på grunn av det velpleide kulturlandskapet. Prosjektet ”Estetikk langs veiene” så dagens lys når Kunstnerdalen-samarbeidet startet. Utsynet til vassdrag og kulturlandskap var i ferd med å gro igjen, og det var et sterkt behov for å rydde langs veiene. Prosjektet ønsket at det flotte kulturlandskapet vårt skulle være synlig både for fastboende og tilreisende. Samtidig var det et ønske om å gjøre noe med de lite tiltalende rasteplassene langs veiene, og gjerne vise litt samtidskunst på disse. Det var ikke bare i gullalderen at kunstnere søkte hit. Det bor mange kunstnere her i dag også. Og i sommer hadde seks unge kunstnere en samling de kalte

”Landart Sigdal” der de laget spennende kunst basert på naturens elementer.

Prosjektet har vært et samarbeid mellom de tre nevnte kommunene. I tillegg har Fylkesmannen, Buskerud fylkeskommune og Statens vegvesen bidratt med økonomiske midler. Det er Athene prosjektledelse som har gjennomført holdningsskapende arbeid og koordinering av tilskudd, mens bøndene sjøl med litt hjelp av VIKEN skog har gjort den praktiske jobben.

Gjennom prosjektet har man satt fokus på å rydde utvalgte veistrekninger som gir utsikt til fosser, elva, fjorden, fjellet og det generelle kulturlandskapet. Dette er i hovedsak veistrekninger som fører til kommunenes turistattraksjoner, og som har stor trafikk. Typisk for Kunstnerdalen er tunene med røde låver, hvite våningshus og gjerne et stabbur eller to. Bøndene i området har vært flinke til å ta vare på gamle bygninger. Gamle tømmerhus er også en del av kulturlandskapet.

Da prosjektet kom i gang hadde noen grunneiere allerede startet med å rydde, og dette ble gode eksempler for andre. Mange ble også oppfordret til å ta den årlige vedahogsten i disse områdene framfor å ta ut annen lauvskog. Kantsonene har i de seinere åra i liten grad blitt pleid, og har derfor mange steder grodd helt igjen. Det er derfor mye ved å

Foto: Tone Ranheim Rolfstad

hente ut, noe som har gitt grunneiere og vedhuggere mye ved. Den viktigste grunnen til at mange har rydda er nok tross alt smitteeffekten fra andre grunneiere i det man ser at det har blitt så fint.

Resultatet av fokuseringa på å rydde kantsoner i prosjektet "Estetikk langs veiene" er at over 60 grunneiere har ryddet større eller mindre kantsoner. I tillegg har vi fått mer bevissthet rundt utsikt og det åpne kulturlandskapet. Det er fortsatt for mange strekninger igjen, men et mål framover er å kunne motivere til at noen rydder hvert år. Da vil man hele tiden få nye områder der utsikten åpenbarer seg mot vann og vassdrag.

Et annet viktig poeng er å ha tilskuddsordninger som sikrer vedlikehold i de områdene som er ryddet. Spesielt viktig er det for de områdene som ikke er aktuelle

beiteområder. Her må det mekanisk rydding til. Dette er arbeidskrevende, og en kan ikke vente at det blir gjort av ren idealisme. Det er søkt tilskudd til å slippe dyr på beite i noen av disse områdene. Da er man trygg på at vedlikeholdet blir gjennomført. De nye tilskuddsordningene fra Fylkesmannen som heter Regionalt Miljøprogram gir muligheter for å sikre framtidig skjøtsel, også mekanisk rydding, i disse områdene.

I de arealene som er rydda er det satt igjen en del pene lauvtrær som er kvistet høyt, slik at man får flott utsikt mellom de høye trestammene. Det har også vært fokus på å sette igjen ulike treslag for å få varierte kantsoner, samt å ivareta det biologiske mangfoldet.

Det er ønske om å få til et hovedprosjekt med mer fokus på trivelige rasteplasser med kunstneriske innslag langs veien, samt fortsatt innsats for å sikre vedlikehold samt å motivere nye bønder til å rydde. Det finnes en del strekninger hvor det skjuler seg utsikt til dyr på beite eller flotte naturlandskap bak, og dette vil vi gjerne gi både fastboende og turister innsyn til. I Kunstnerdalen har vi et levende landbruk og attraktive bygder og det er vi stolte av. Så stolte at vi synes alle bør få se det.

Foto: Tone Ranheim Rolfstad

Se mer på: www.nhage.com

Tone Ranheim Rolfstad

Recension: Hans Henrik Brummer (red):

Myt och landskap

– Unionsupplösning och kulturell gemenskap

1905 blev Norge och Sverige genom unionsupplösningen två självständiga stater.

I denna innehållsrika volym, *Myt och landskap*, ägnas konsten i de två länderna uppmärksamhet. Inte minst spelar prins Eugen en framträdande roll.

Utan sina mytologiska projektioner framträder den skandinaviska halvön som ett evigt ruvande urberg, som på norskt territorium övergår i allt mäktigare former. Detta nordiska landskap låg öppet för svenska och norska konstnärer som med inlevelsens skärpta sinnen genom sina bilder transformerade dess stora variationsrikedom. I ett längre perspektiv befriat från kronologiska och lokala tillfälligheter har de båda ländernas äldre landskapsmåleri levt vidare som starkt verkande referenspunkter eller som vagt anade förstadiet till iakttagelser relevanta i vår tid. ISBN: 91 7203 720 2

Det är en fascinerande bok men svår att få ett grepp om. Så är det också fyra olika författare: HH Brummer, redaktör och huvudförfattare samt Tomas Björk, Bo Grandien och Torbjörn Nilsson. Den senare historiker de andra konstvetare. Bokens mytologiska projektioner bygger på bildkonsten och med stor vikt på prins Eugen.

Ämnet är aktuellt genom hundraårsminnet av unionsupplösningen och boken ger intagande och närgångna bilder av turerna kring denna. Reflexionerna vid Sognefjorden, "Det var ej dag, det var ej natt, det vägde emellan båda..." fångade nog mig mest vid läsningen. Där möter man också Slindebirken (sidorna 44-45). Ett träd som jag personligen sökt längs Sognefjorden och vars öde för mig kommit att symbolisera hur sagans Norge förvandlades till en modern stat. Symboliken går igen i boken.

Prins Eugen stod långt från tronen och kunde inte på allvar räknas som tronföljare. Därför sökte han lite verklighetsfrämmande efter en mer civil och meningsfull syssla. Inriktningen blev konstnärslivet. 1884 skrevs Eugen in vid universitetet i Kristiania. 1886 fick familjen veta att hur han valt.

En intressant bild ger skildringen av hur Eugen mötte darwinismen vid konststudierna i Paris. "Gud har skapat livet för att livet ska leva för sig själv" skrev han till sin mor. "Kampen för tillvaron kan ju ofta tyckas hård och kräva många offer, men den har i alla fall varit en nödvändig faktor för skapelsens höjande från de lägsta organismer till allt högre, till växt- och djurlivets mångfaldiga former ända till människans högt utvecklade organism." Med ett annat tonläge hade åsikten kunnat ses som ett angrepp på kristendomen, nu låter de som hämtade från ingressen till en konvention om biologisk mångfald.

Eugen gjorde många arbetsresor i Norge. Han aktades i de bygder där han utsattes för hoppande väggloss och med god min godtog fiskdieten. Han fick insikt i folkets sätt att tänka och här kände han ett konstnärligt uttryck för en frisk, obändig naturkraft som i sin självtillit tilltalade honom. Han började känna sympati för den norska saken.

Sympatin var ömsesidig. Genom Bjørnstjerne Bjørnson erbjöds Eugen kungaposten i ett nytt Norge. Eugen berördes starkt av erbjudandet. Han sade sig vara förtvivlad av tanken på ett nytt pliktfullt liv som Norges kung, men skulle det bli så var han beredd att göra sin plikt.

Det var ett penseldrag i bokens magnifika målning. Det är så många som bildar verkets helhet. De om Frithiof, kung Bele och kejsar Wilhelm hör till de festligare fast med tragik på slutet. Med första världskriget dog sagornas Norge för många. Det får nytt liv i Brummers vackra och fängslande *Myt och landskap*. Flera av konstverken finns på Eugens Waldemarsudde.

Kelvin Ekeland

På Norges nationalmuseum hänger Thomas Fearnleys, *Slindebirken*. Trädet var en gång en nationell symbol för Norge. Under förra hälften av 1800-talet var det Norges flitigast målade motiv. Norskt måleris fader, J C Dahl, liksom alla hans lärjungar, målade björken. Thomas Fearnly var en av dem. Han avbildade björken på vikingagraven år 1839. Många har undrat var motivet finns. Det gör det inte.

Om man reser till fruktodlarbygden Leikanger och tar rätt buss, kommer man till Slinde. Där, vid riksväg 5, stod konstnärerna och målade. Verklighetens björk blåste emellertid ner 1874. Ett par decennier senare grävdes gravhögen ut. Den innehöll en mansgrav med åtskilliga gravgåvor. Borttraderingen av Slindebirken från sinnevärlden fullbordades när riksvägen drogs över platsen, berättar Anders Johansson från Kalmar i Dagens Nyheter.

(Berättade Kelvin Ekeland i Lommen nr 10, December 1993)

MIMES

Spørg Lommen om kulturlandskab.
Vi forsøger at svare her i spørgespalten/
brevkassen **Mimes Brønn**
Har I supplerende viden, så send den
til bjoern@post.tele.dk, så kommer det
med næste gang.

Den som drikker av Mimes brønn blir klokere for hver gang.
Odin måtte ofre det ene øyet for at få smake på vannet.
Det ligger der ennå.
Brønnen ligger ved roten av det store verdenstreet
Yggdrasil.
Nornene Urd, Verdande og Skuld dynker treet med vann, at
det ikke skal tørke ut.
For den dagen treet dør, går hele verden under.

Höanden

Hej, Läser i Människan och Floran,
etnobiologi i Sverige, kapitel
”Höskördens härolder” av Kelvin
Ekeland, där står: ”Höandens bråda
tid tog vid när linden blommade,”.
Det är uttrycket höanden jag undrar
över. Andtid och slåttanna har jag
också hört. Är det andar i höt, eller
var kommer uttrycket ifrån, kanske
finns någon språkvetare, som kan ge
en förklaring?

Mvh Christer Boethius

Hej!

Ibland råder inte författaren över vad som
trycks. I mitt manuskript fanns önskemål
om en förklarande ruta, för jag kände att
Christer skulle ställa just denna fråga,
som jag också ställt själv. Men icke sade
redaktören som räknade sidor och
tecken.

Men här kommer min Ruta:

Ha de

(Hade är en norsk benämning på
”Krigsman” - Jfr Hadeland).

Andtiderna

’And’ är ett fornsvenskt ord för tiden för ett
brådskanie arbete.
I litterära och poetiska sammanhang har det
kopplats till ett romantiskt väsen, skördeanden,
som vakar över årets gröda.
Andtiderna var dock ursprungligen ett slags
årstider som styrdes av regelbundet
återkommande sysslor.
Natur och geografiskt läge styrde i viss mån
dessa årstider.

Våranden varsnades av våroxen eller
gärdeglindret som var spindelväv spänd i kanske
inägans gärdesgård. När solstrålarna glittrade i
vävens dagdroppar sade bonden i Småland, att
nu fick han våra för våroxen hade börjat droppa.

När värmen från vårsolen sedan dallrar över
åkern säger han att Locke (spindeln) harvat och
då börjar våranden och säden kan sås när som
helst.

Fortfarande hålls våranden, såningstiden, slåttarna
(slåttanna) och skördeanden vid ganska gott liv.

Från Dalarna omtalas också mosstagningstiden,
potatisupptagningstiden, jaktiden.
Från Norrbotten nämns även eftervintern,
höstninga, lövskakan, tröskningen och
efterhösten.

Kelvin Ekeland

BRØNN

Biologisk mångfald i Alskog (*Alnus glutinosa*)

Jag undrar om någon av Lommens läsare vill skriva och berätta om vilka naturvärden som kan finnas i betad skottskog av al. Till ex. vilka insekter finns i mulmen på de socklar, som så småningom bildas vid långvarigt skottskogsbruk?

Vidare så undrar jag över naturvärdena i död ved utanför skogsbruket, dvs. oftast i hagmarker. Eftersom vi här på gården har sågverk, så blir det i bland vrakstockar av olika sort och grovlek. Om man plaserar ut dessa i markerna, i vilken miljö gör de bäst nytta? **Christer Boethius**

Svar:

Naturvärdena i betade skottskogar av al är dåligt kända och jag har själv som biolog funderat en del på det under senare år, med blandat resultat.

I Sydsverige var det förr vanligt med stubbskottsängar där man kombinerade ängsslåtter och stubbskottsbruk av al och björk. Dessa kan ha en mycket rik markflora med kärlväxter, svampar och mossor.

Det finns en risk att de arterna missgynnas av kraftigt kreaturstramp, men ett svagt eller måttligt bete kan säkert vara gynnsamt för många av dem. Alen kan också hysa ett rikt liv av vedlevande insekter, men det gäller i första hand i stående och liggande stammar som är rötade av tickor.

Mulmen i socklarna är i regel för kall och fuktig för många insekter, men det kan finnas enstaka specialister som gillar det. Det finns kanske någon annan läsare som känner till mer om detta?

Gamla, grova alar som står soligt kan däremot vara riktigt bra som mulmträd med många sällsynta skalbaggar som man normalt hittar i ekar och andra ädla lövträd i hagmarker, t. ex. läderbagge *Osmoderma eremita* och avlång flatbagge *Grynocharis oblonga*.

Foto: Bjørn Petersen

Silkehåret posesvamp (*Volvariella bombycina*) på dött ved
Foto: Bjørn Petersen

Så till den andra frågan, som är lättare att svara på. Död ved är en mycket stor bristvara för biologisk mångfald i hagmarker och andra öppna marker. Det städas bort alldeles för mycket av den varan, även i naturskyddade hagmarker. Det är ett utmärkt förslag att placera ut vrakstockar av olika slag och även att lämna rishögar här och där vid röjningar. Det finns mängder av hotade skalbaggar, tvåvingar, svampar m.m. som gynnas av detta. Mest nytta gör veden om den placeras i soliga och halvskuggiga lägen, men det finns även arter som föredrar att veden ligger i skuggiga och fuktiga miljöer, och en och annan stock kan med fördel även placeras ut på sådana ställen.

Krister Larsson

Halland Her kommer lidt stof at glæde sig over inden årsmødet

I Lommen fandt vi lidt godt gammelt stof fra 2000 og 2004 om Åskhult. Og så har vi 3 (let redigerede) uddrag af en helt ny bog fra

Hallands Länsstyrelse: **Husesyn - Hallands byggnadsminnen.** Text

Björn Petersen (ikke Lommens redaktør, *Björn*), foto *Arne Persson*. Se det som en gave til Forbundets medlemmer.

Læs selv om slottet Tjolöholm, hvor en del af årsmødet kommer til at foregå på: www.tjoloholm.se

I Hallands Länsantikvaries fint illustrerede årsredogörelse 2004 "Långa vågor" kan læses om den vidtløftige restaurering af slottet.

I øvrigt kan årsredogörelsen anbefales som appetitvækker til Hallandsrejsen, med artikler bl a også om Varbergs radiostation Grimeton og restaurering af biologisk kulturarv i Åskhult og Gårdshult. Og helt andre Hallandske emner, som vi nok ikke kommer til at se under selve årsmødet, men man har jo lov til at blive i det skønne län nogle dage ekstra.

Uddrag ur boken Husesyn - Hallands byggnadsminnen. Text Björn Petersen, foto Arne Persson. Länsstyrelsen Halland tyvärr utan fotos enligt Lommeredaktörens IT-tekniska oförmåga:

Åskhults by

Nils Brogren och Stig Tornehed

Åskhult är en unikt välbevarad bondby.

Den bysprängning och gårdsutflyttning som blev följden av jordbruksreformerna på 1800- talet, drabbade aldrig Åskhult. Att besöka Åskhult idag är därför som att

förflytta sig minst 150 år tillbaka i tiden.

I våra dagar ligger byn vid sidan om allfarvägen, men en gång var den ypperst av byar i Förlanda socken. Här bodde både riksdagsman och kyrkvård. Byn ligger högt med strålande utsikt över bygden. Det sägs att hit upp trängde förr klockklängen från kyrkorna i sju socknar.

Redan i den långa backen på vägen upp till byn ser vi prov på det ålderdomliga kulturlandskapet. Till vänster ligger slätterängen med sina toppiga enar, och till höger ligger kålgården, som var forna tiders trädgårdsland.

Högst uppe på krönet ser vi hamlade träd runt gårdarna.

Att hamla träd innebär att ta till vara deras lövverk som ett tillskott till boskapens vinterfoder. De nya skotten kunde också vara användbara som klenvirke. De fyra gårdarna i byn ser uråldriga ut där de ligger vid bytorget med sina silvergrå, omålade och väderbitna fasader. Den som räddade byn till eftervärlden var hembygdsvännen

Nils Brogren, som besökte den avsides liggande byn första gången på 1930-talet. Hur många ideella arbetstimmar han sedan dess lagt ner här, är omöjligt att säga, men de är många! På 1940-talet, när journalisten och hembygdsforskaren Stig Tornehed besökte byn, var den fortfarande bebodd, och jorden brukades i någon utsträckning. Gamlingarna i gårdarna kunde berätta om flydda tider, om dramatiska möten med vargar, om hänsynslösa rånare och inbrottsjuvar. De berättade också om vardagsliv och vardagsslit samt om det samarbete, som var nödvändigt i gångna dagar på landsbygden. På 1800-talet myllrade det av folk i byn. Ett fyrtiotal personer bodde här då. Den siste bofaste invånaren lämnade byn 1964.

Göttas

Den första gården man kommer till efter den långa uppforsbacken är Göttas. Namnet kommer sig av en tidigare ägare, Anders Persson, som köpte gården 1755.

Han kom från Göttens eller Gödatorp i Gällinge.

Gården var bebodd fram till 1945. För hundra år sedan var Göttas kyrkvårdsgården i socknen. Det var en för sin tid ganska förnämlig anläggning med fyra längor runt den vackert stenlagda gårdsplanen.

Går vi in i bostadshuset, har vi förstukammaren, eller "friarekammaren", till vänster. Rakt fram ligger köket, och till höger har vi stugan, eller "stovan". Stovan har en imponerande, uppmurad eldstad av samma modell som övriga hus i byn. Bortom stovan ligger framkammaren, och ovanför, på vinden, har nattstovan med sina sängar sin plats.

Jönsas

Endast några meter från Göttas ligger Jönsas, med namnet bevarat efter Jöns Jönsson, som ägde gården på 1700-talet. Jönsas bostadshus är en ålderdomlig ryggåstuga.

Den är dock inte ursprunglig på platsen, utan hitflyttad 1970 från Timmerås. Originalet brann upp 1953. Liksom Jönsas är Göttas öppen för besök.

Derras och Bengtsa

Nästa gård heter Derras, som ungefär kan översättas med Granngården. Här tillverkade Johannes Svensson och sonen Anders vackert bemålade möbler och husgeråd på 1800-talet.

Den fjärde och sista gården är Bengts, eller Bengtsa med halländsk dubbelgenitiv. Här bodde omkring 1800 riksdagsmannen Bengt Persson. Det är troligen efter honom som gården har sitt namn. Bengts lada lär vara den äldsta byggnaden i byn, från 1616.

Natur- och kulturresevat

Äskhult är inte bara byggnadsminne, utan blev också kulturresevat 2004. Anläggningen ägs och förvaltas av Stiftelsen i Göteborg. Sedan ett antal år pågår ett ambitiöst arbete i samverkan med länsstyrelsen med flera med att rekonstruera det gamla odlingslandskapets mångfald, så som det såg ut före mitten av 1800-talet. Ty även om själva bebyggelsen inte har förändrats sedan 1700-talet, så har byns marker genomgått både storskifte (1825-27) och laga skifte (1859-65).

För att sätta in byn i sitt historiska sammanhang gör man nu försök att åter introducera betesdjur, svin och höns av gamla lantraser, till exempel linderödssvin.

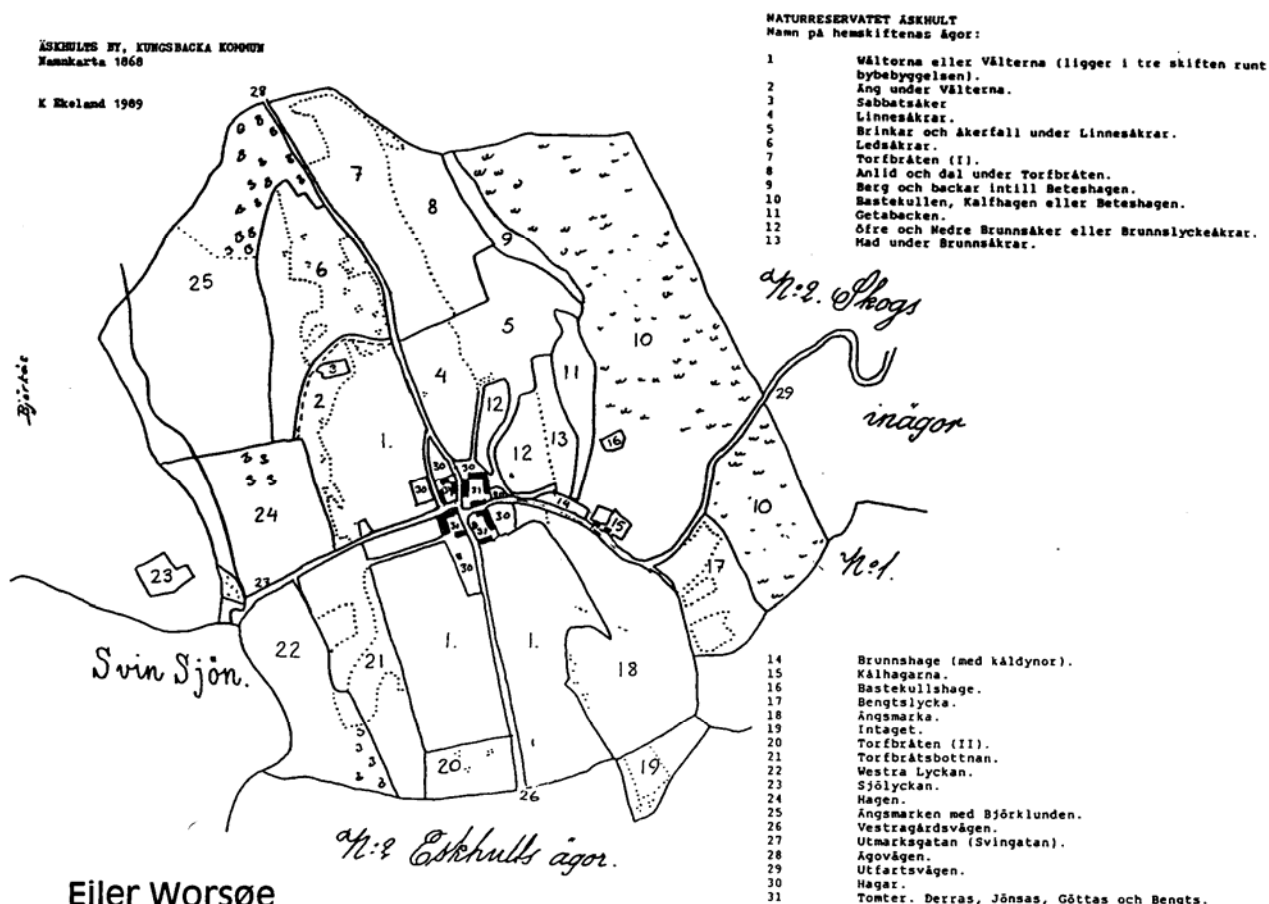
I trädgårdslanden odlas gammaldags örter och grönsaker, till exempel vita morötter, bondbönor och rovor.

Den en gång för Halland så viktiga odlingen av lin, eller "hör", försöker man också väcka till liv.

Naturligtvis kan man besöka Äskhult på egen hand, men man får säkert ut mera av sitt besök, om man följer med på en guidad tur. Man kan också välja att gå särskilda natur- och kulturstigar, som anlagts till besökarnas fromma. En lämplig promenad kan vara att gå ut från byn längs fälgatan ned till Svinsjön. Här nere har generationer av kvinnor "böstat" tvätten, och här fanns också julgodis i form av nötter från "Derras hässle". Hasselbestånden gav inte bara nötter, utan även smidigt klenvirke till husens halmtak med mera.

Husen i Äskhult är öppna dagligen under perioden maj till augusti, samt lördagar och söndagar i september. Sommartid kan man följa med på guidade turer och avsluta med en kopp kaffe hos Bengts.

I Lommen lå bl a dette historiske studie fra Eiler Worsøes hånd:

Eiler Worsøe

Äskhult - et lille studium i træer i Hallands gamle landbrug

Indledning

Når man ønsker at udrede landskabets og landbrugets historie omkring den gamle landsby Äskhult i Förlanda sogn i det nordøstlige Halland nær grænsen til Västergötland, støder man på den samme hindring som i Danmark, nemlig at folk sjældent beretter om det, som de finder selvfølgeligt. Særligt i Danmark, men åbenbart også i Halland, er kortene heller ikke gamle nok, og ofte oplyser de slet ikke om de ting, vi gerne vil vide.

I tilfældet Äskhult, hvor hensigten er at skaffe grundlag for autentisk genskabelse af et oprindeligt landbrug og dets landskab, forekommer kravet om dokumentation væsentligt. Det kan kilderne ikke klare. De er kun i stand til at vise hovedlinier og principper, men desværre ikke meget konkret. Derfor når man kun til en sandsynliggørelse af forholdene, hvilket da også har sin interesse.

Spor og tolkning af spor i landskabet kunne være en anden indgang til fortidens landskab. Ekeland (1995) har i en rapport om indhøstning af løvhø og beskrivelse af egnens hamlede træer, som han har udarbejdet for länsstyrelsen i Hallands län, samlet mangfoldige oplysninger med grundlag i en række referencer.

Områdets tilstand i 1700-tallet

De trykte, gamle kilder må, skønt de er få, først holde for. Dertil kommer andre forfatters gengivelser af trykte såvel som af utrykte kilder. Det kan tilsammen supplere vort billede af Äskhults område 2-300 år tilbage i tiden.

Anders Tidström ytrer sig 1756. Han har rejst i Halland, Skåne og Blekinge. Han fortæller om de nordhallandske skove ved den tid, at der var skovløst i området syd for Göteborg. Tømmer fik man derfor fra Bollebygd i Västergötland 40 km borte og 25 km fra skovbygdens grænse, der åbenbart lå 15 km inde i Halland.

Der var ingen "kronoallmänninger" i Fjärås herred. I Frillesås sogn var der dog endnu bøgeskov, men den ville snart være udhugget. I Idala sogn bestod skoven af fyr, gran og dårlige ege. I Gällinge sogn var der slet ingen skov mere, siger han. Man anvendte stude som trækraft og havde derfor kun nødtørftigt foder til køer og holdt kun få får. Ager og eng lå i små skifter bag samme fælles gærde. Det vil sige, at der var enskifte eller alsædebrug overalt. På grund af mangel på træ var broer og milepæle af sten.

Barchaeus (1773) kendte egnen omkring Tjoleholm, en herregård ved Kungsbackafjorden. Godsets skove var medtaget af fri hugst, så de store bøgeskove, der havde været her, var helt ruinerede. Træet havde man brugt til salpetersydning. Overalt fandtes der risgærder af ene og andre stænger på jorddigerne helt til Fjärås. Der har åbenbart stadig været en del underskov tilbage. Ved Vallda lidt nord for Varberg var der løkker, hvor man ryddede ubrugelige buske, der voksede i indhegninger bag jord- eller stendiger. Det lyder, som drejede det sig om enghave med stævningsdrift. Denne "have" tilhørte præstens avancerede landbrug, i hvilket der også var grøftet.

Bexell (1923-25) fortæller, at omkring 1818 var Gällinge og Förlanda blandt de sogne, hvor man endnu havde mere eller mindre skov tilbage, skønt Tidholm talte om, at skoven i Gällinge var borte allerede i 1756. Bexell omtaler endvidere Åskhult som en af flere småbyer og gårde "av enahanda beskaffenhet". Det betyder her, at landbrugstilstanden var stivnet og gammeldags. Han siger, at agerbruget i Förlanda sogn er svagt med utilstrækkelig kornproduktion og store udmark med lyng. Derfor har bønderne brug for bierhverv som spinning og vævning, tømmer- og snedkerarbejde.

Malmström (1937) omtaler ensædebrug mod syd i Halland. Der var skovene intakte endnu ved år 1700. Siden gik skoven svært tilbage særligt efter 1789, hvor en beskyttende skovlov blev ophævet. Det ramt særligt bøgen, fordi skoven ikke blev tillagt værdi. Først hen i 1800-tallet fik skov og plantning betydning. Et af hans billeder viser en "skottskoglignende" sumpskov af rødell og birk.

Sjöbeck (1937) sammenknytter rodstævne egebuske med enskiftets agre såvel i Nordskåne som i Småland og på Falbygden med skottskogen. Hele dette underskovs driftssystem går hen over de lokale dansk-svenske grænser, oplyser han. Egeskovene i Halland udgøres stort set af små lunde i indmark og udmark. Til forskel fra Jylland ser det for mig ikke ud til, at der forekommer egentlige egekrat i Halland i nutiden. Til gengæld er der mængder af mindre egelunde, som imidlertid ikke ser ud til at være opvokset af egekrat. Det samme kan ses i Västergötland i Siene sogn.

Såvel i Kinds herred i Västergötland som i det indre Halland var gødsningen dårlig og nedbøren høj, hvilket havde udvaskning af plantenæringsstoffer til følge. Sjöbecks bemærkninger har relation til perioden før storskiftet, nogle steder nok længere.

Tilsammen giver disse forfattere os en række glimt af tilstande og forhold i Halland. Til langt ind i 1700-tallet var den østlige halvdel af Halland endnu et skovland. Siden gik det tilbage med skoven som følge af hugst uden plantning. Skovene blev til lyngheder, der mod nordøst ikke lå på smeltevandsletter, og som vi derfor må opfatte som overdrev - udmark eller fælled - på bakket og dårlig bund. Tilbage blev en bræmme af skovland på en mil eller mere ind mod Västergötland.

Generelt gælder, at i 1650 var landbruget i det indre Halland som i Nordskåne, Blekinge, Småland og tilgrænsende dele af Västergötland alsæde- eller enskifte. Det regnes for et meget oprindeligt dyrkningssystem, som nogle mener at kunne føre tilbage til jernalder. Nogle forskelligheder i systemet som følge af lande- eller landskabsgrænser finder man ikke (Lindgren 1937, Frandsen 1983). Alsædebruget i Åskhult fremgår af storskiftekortet 1825-27.

Om de stævnede træer

Af disse udmærkede landskabsbeskrivere er det kun Sjöbeck, der oplyser noget om træernes forhold. Hamling og löväng hører efter hans mening sammen. Hvor lövängene har været bevaret længst, er chancen for at finde hamlede træer derfor størst.

Han bringer (1946) et noget upræcist kort over den udbredelse, som han selv har registreret, over udbredelsen af hamlede aske, linde, birke og "kulturpile". Han siger selv, at han ikke har været alle steder, og at hans kort derfor er ufuldstændigt, for hamling er langt mere udbredt, end kortet viser. De hamlede træer faldt imidlertid for øksen ved ændringer i jordbruget, særligt under de to verdenskrige, fordi stammerne var efterstræbte til generatorbrænde (Ekeland 1995).

Tyngdepunktet for hamlede træer er eller snarere var det indre Sydvestsverige og sydlige Østsverige til mellemste Halland, det nordøstlige Skåne og det indre Blekinge. Hamling af ask går længere nordpå end hamling af linde.

Sjöbeck formoder, at hamling i kambrosiluområdet i Västergötland er rent indført driftsform. Men i Västergötland i øvrigt ser han driftsformen som gammeldags for eksempel ved Alingsås og Borås. Vestkystlandskaberne falder udenfor blandt andet på grund af lynghedernes udbredelse. Her vil jeg tilføje, at med skovens forsvinden er det også som regel slut med skovbetingede driftsformer.

☞ Halländsk bonad; 1800-talet. Hamlade träd i fonden.

Fra lynghedens områder taler han om "surskov". Udtrykket er dansk eller her vel skånsk. Det omfatter skov, der ikke som eg og bøg er bærere af olden. Det omfatter i Sjöbecks eksempel rødell og birk. Den slags er også kendt inden for granskovsgrænsen i Småland, oplyser han. Som nævnt har Malmström (1937) et billede af den skovtype fra Halland.

Konkret nævner Sjöbeck hamlede løvtræer fra Lugude herred i Skåne og hamlet lind fra Småland. Han omtaler fra 1500-tallets landskaber enge med såvel tømmertræer af eg som egebuske opstået ved stævning. Hamlet ask har der været i Skåne helt til nutiden, men da askens pollen ikke holder sig ret godt, ved man kun lidt om dens anvendelse førhen. I Mattered kendte man eksempelvis tilbage i tiden såvel hamlet ask som hamlet lind. Linden blev rodstævnet og voksede op som stokke eller stænger, som vi også kender det fra Midtjylland (Worsøe 1996).

I Västergötland er der mange ældre kulturmarker, der slående minder om Skåne, særligt hvad skottskog i skovbygderna angår. Formentlig har det samme været tilfældet i Hallands skovbygder. Jeg har således selv bemærket en omfattende ellesump og tidligere skottskog ved Viskan nær Veddige mindre end 20 kilometer fra Äskhult i et landskab, der også tilhører skovbygden.

Hamlingsspor ved Äskhult

Kulturhistorisk synes der ikke være noget til hinder for, at der kan have været hamlede træer eller skottskog i Äskhults område i gamle dage. Da kilderne intet konkret har fortalt, er der tilbage kun muligheden af at se efter spor. Ekeland har gjort det og berettet om det i sin rapport (1995). Han har fundet hamlede træer af adskillige arter en del steder i egnen mellem Lygnern og Viskan. Han forsøger ikke nogen tilbagedatering. Han er inde på, at den slags træer kan der også have været i Äskhult engang.

Vedrørende Äskhult citerer han "Hallands Landsbeskrifning Åhr 1729". Her omtales mængden af stenrøser og steder med udsivende vand i ageren. Engen var meget udstrakt og mager, men den manglede træer. Dog fandtes der bag agergærdet noget gammel, ufrugtbar eg og noget el.

Af dokumentation for træer har vi ellers kun kortet over laga skifte fra 1865/67, som i ingen måde antyder træernes karakter. Kortet fra 1827 viser ikke træer, hvilket dog ikke er bevis for, at de ikke kan have været der.

Mest nærliggende vej til at finde spor af hamling og skottskog er at undersøge nogle af de områder, der bar træer på laga skifte kortet fra 1865/67. Naturligvis kan der også være spor andre steder i Äskhults efterhånden noget tilgroende område, men de er i hovedsagen nok borte på grund af omkalfatringer af landbrugsdriften.

I sommeren 1999 har jeg besøgt landsbyen med det formål at se efter spor. Hensigten var at sammenligne eventuelle spor med hamlings- og skottskogsrester andre steder i Sverige og Danmark med henblik på tilbagedatering.

Det, man først fik øje på, var en hamlet eg ikke langt fra parkeringspladsen. Den kunne i det højste dateres tilbage til midten af 1800-tallet. Jeg så ingen andre tilsvarende træer, der var ældre, men nok nogle yngre. Ved gårdene stod en række yngre, tilsyneladende nyligt hamlede aske, formentlig ordnet ved landskabsplejens indsats.

I Äskhults østende findes nord for fægangen og vejen mod Förlanda i skovkanten enkelte røser, som formentlig er spor af Sabergs åkrar og Lång åkrar. På en stor røse her ses en mangestammet eg, som har været rodstævnet adskillige gange og hvis stammer omkranser et areal på adskillige kvadratmeter og med en omkreds på måske 10 meter. Vist gør en svale ingen sommer, men her, hvor vi ved, at byens landskab er blevet totalt forandret, tror jeg, at man kan anse egen som et spor af ældgammel sætning på roden. Enkelte lignende indicier, dog mindre markante, findes her og der.

I Hönsakärr, Djupakärrs vestende og Stenäng (navne efter storskifte kortet) ses et betragteligt antal nystævnede elle. De står imidlertid ikke samlet i grupper, som de ville gøre, dersom det havde drejet sig om resterne af en gammel skottskog. Skoven østpå i Djupakärr består af blandet el og birk. De er enkeltstammede og synes fremkommet ved tilgroning af et åbent vådbundsareal i nyeste tid.

I Sloåker og Saåker på de nordvendte skråninger nord for byen og langs fægangen mod Svinsjö står en del spredte ege samt nogle omfangsrige hasselbuske. Området her ligner næsten billedet af Linnés skånske enge. En egentlig tilbagedatering er ikke mulig. Hasler af dette omfang kan opstå på langt mindre end 100 år, og egne synes da heller ikke at være ældre. På samme skråning findes desuden nogle få røser. 1865/67 kortet viser ingen træer her, men det kan skyldes, at området ikke blev opfattet som skov.

Konklusionen af disse anførte oplysninger er skønt beskeden, dog oplysende. Alene røserne og den bevarede, mangestammede eg taler dog for forekomst af, at træer har været "sat på roden". Dertil kan man føje, at når hamling ved Äskhult var kendt midt i 1800-årene, kan den vel også have været kendt tidligere, men det lader sig dog ikke bevise. De spredte ege med underskovsrester af hassel på den nordvendte skråning har en umiskendelig lighed med tilsvarende rester af træer i tidligere agre for eksempel til den forlængst nedlagte landsby Emstrup, nu forhenværende dyrehave til Frijsenborg gods i Jylland.

Citeret litteratur:

Barchaeus, A G, 1773: Underrättelser angående Lantushållningen i Halland. Utg. Jöran Sahlgren. I serien Svenska Bygder i äldre beskrifningar utg. av Jöran Sahlgren, Lund 1022-24. Halland III.

Bexell, S P, 1923-25: Hallands historia och beskrifning. - Halmstad (opr. udg. 1817-19).

Ekeland, K, 1995: Ta löv. -Rapport 1995-02-06 till länsstyrelsen. -Hallands län.

Frandsen, K-E, 1983: Vang og tægt. -Esbjerg.

Lindgren, G, 1937: Odlingssystemen i Västergötland före den agrara revolutionen. -Ymer 1937.

Malmström, C, 1937: Tönnersjöhedens försökspark i Halland. Medd. stats. skogsforsöksanst. h. 30, nr. 3. -Stockholm.

Sjöbeck, M, 1946: Utbredningen i Sydsvrige av toppbeskuren Lind och Ask. -Värendbygden pp. 13-30.

Sjöbeck, M, 1973: Det sydsvenska landskapets historia och vård. -Landskrona.

Tidström, A, 1756: Resa i Halland, Skåne och Blekinge. Utg. av M Weibull. Lund 1891.

Weimarck, G, 1953: Studier över landskapets förändring inom Lönsboda, Örkeneds socken, nordöstra Skåne. -Lund.

Worsøe, E, 1996: Holt Krat - en stævningsskov. -Flora og Fauna, årg. 102 pp. 211-16.

Hø i LOMMEN

Sammen med Lommen nr 36, som fejrer NKF's 20 års jubilæum, får I denne gang et smukt særnummer af det danske botaniske tidsskrift, **URT**.

Et særnummer om enge og høslæt, som et af NKF's danske medlemmer, Henrik Jørgensen har redigeret og delvis skrevet, og som hans arbejdsgiver, Skov- og Naturstyrelsen, generøst har skænket os.

Høet og dets slæt (slått, slåtter) har altid stået forbundets hjerte nær. Ganske naturligt, da dyrkning af hø i højere grad end mange andre aktiviteter har kultiveret landskabet på den naturvenlige måde, vi elskere af kulturlandskab har så stor glæde af.

Som en særlig jubilæumsgave til læserne, har vi tillige sammenstukket en stak gammelt årgangshø fra Lommen (og lidt fra fremmede lader). Blandede lækkerier med en duft af konserveret sommer.

Se evt også Høslæt-inspiration i Lommen 1 2004

Sikkerhed ved arbejde med le

"Nu fortælles det, at Odin rejste hjemmefra og kom til et sted, hvor ni huskarle gik og slog hø. Han spørger dem, om han skal bryne deres leer for dem, og det siger de ja til. Så tager han en hvæssesten af sit bælte og brynde leerne, og det mærker de, at leerne nu bed meget bedre end før, så ville de købe hvæssestenen. Men han forlangte, at den, som ville købe den, skulle give en passende pris for den, og det sagde de alle, at de ville, og bad ham sælge sig den. Men han kastede hvæssestenen op i luften, og da de alle ville gribe den, gik det sådan, at de kom til at skære halsen over på hinanden med leerne."

(Fra fortællingen om Odins ran af digtermjøden i: Anders Bæksted: Nordiske guder og helte)

Erik Stenvik

Når begynte slåttene?

Rett tidspunkt for slåttene er i våre dager regnet å være ved begynnende skyting, det vil si når grasets begynner å skyte aks. Ved utstrakt bruk av kunstgjødsel kan en på denne måten få store avlinger av grovfôr med høy forenhetskonsentrasjon, som i kombinasjon med kraftfôr gir grunnlag for høy produksjon også i vinterhalvåret.

Før denne tida ble vinterforet høsta som høy, og tørka på bakken eller i hesjer. Dette var så arbeidskrevende at mer enn ei innhøsting var utenkelig. Det var da viktig at denne ene avlinga ble så stor slik at buskapen kunne fores over vinteren og gi grunnlag for produksjon basert på beite neste sommer. Slåtten starta når grasets blomstra. Det ga størst avlingsmengde, men foret inneholdt mer trevler og ble mindre proteinrikt og konsentrert enn ved tidligere høsting. Etterveksten, som ble kalt hå, ble nytta til beite for buskapen når den kom heim fra utmarksbeite om høsten.

Slåtten "først hoinndagsvokko"

Om vi spør eldre folk når slåtten begynte før i tida får vi sjelden mer presist svar enn at det var i juli. Blir de bedt om å angi en dato sier de at det var avhengig av grasets utvikling, det vil si året, og ikke minst været. Det hadde liten hensikt å starte slåtten om regnet høljet ned.

Det finnes likevel kilder som kan fortelle mer om når det vanlige tidspunktet var. Arbeidskraft ble ofte henta langveis fra. Det var vanlig at folk fra kystbygdene reiste til innlandsbygdene og tok seg arbeid som "slåttakarar". Avtaler om slikt arbeid ble ofte gjort året i forveien, og tid for oppmøte kunne være andre eller tredje uke i juli. I Namdalen skulle slåtten ta til "først hoinndagsvokko", første uke i hundedagene (røtmånen) som tok til 23. juli.

Når slåtten enkelte år begynte tidligere sa de at de tok til "vokko førri den først" eller "fjorten daga førri den først" (ei uke eller fjorten dager før den første uka i slåtten).

Ur bildalmanacka från Skåne ca1700. Knut, 10 juli med lien och Margareta, 20 juli mad räfsan.

Överst ses dal av östgötsk kalenderstav, daterad 1680. Trädan plöjs och slåttern börjar vid midsommartid.

Primstaven

Fra hedensk tid har det eksistert kalendere i form av merkestaver med runetegn. De viste årets inndeling og ulike merkedager. Etter at kristendommen ble innført ble merkedagene tilpasset til kirkelige begivenheter og videreført i primstaven. Kirkens merkedager ble i stor utstrekning også tillagt folkelige tolkninger. Hvor sterkt tradisjonen står viser det faktum at vi bruker de hedenske navn på ukedagene.

På primstaven var året delt i to med vinterhalvåret, vetrilid, på den enesida, og sommerhalvåret, sumarlid, på den andre, skillet gikk ved 14. oktober og 14. april. Hver dag var markert med et lite hakk, og merkedagene med et symbol. Det er tre merkedager som knyttes til slåtten. 8. juli er minnedag for St. Kilian, en irsk geistlig som i norsk tradisjon har fått navnet "Kjell fut", og markert med ei krone eller i noen tilfelle en ljå. Den ble av og til blandet sammen med 10. juli, som heter Knutsok til minne om den danske kong Knut Sveinsson. Dagen ble også kalt "Knut med ljåen", og ble markert med en ljå, eller eventuelt ei krone. 12. juli er også en merkedag, markert med ei rive, og kalles "Kari med riva". Enda lever tradisjonen omkring disse merkedagene i form av utsegner som: "Kjell fut og kong Knut driver bonden med ljåen ut", og "først slår Knut med ljåen, så kommer Kari etter med riva".

Dagboka forteller

Det finnes fra nyere tid også adskillig nedskrevet dokumentasjon for når slåtten begynte. Ingebrigt Jørgensen Brunstad (1807-76) var bonde på gården Brunstad nord for Steinkjer i Nord-Trøndelag fra 1855 til sin død. I denne perioden førte han ei omfattende dagbok som er oppbevart i statsarkivet i Trondheim og dessuten tilgjengelig i trykt form. Ved å gå gjennom boka finner vi at tidligste start for slåtten i denne perioden var 11. juli (1860), og seneste var 31. juli (1869). Starttidspunktet varierte altså innenfor et tidsrom på 3 uker.

Dagboka forteller at slåtten oftest begynte like etter at buskapen var sendt til seters. Slik kunne tradisjon, tilgang på fjellbeite og praktiske forhold bestemme når slåtten tok til. Med et middel kring 20. juli samsvarer dette godt med tradisjonen vi kjenner fra Namdalen som også ligger i Nord-Trøndelag. Det er rimelig å anta at slåtten begynte noe tidligere lenger sør og nærmere kysten. Konklusjonen må derfor bli at den urgamle tradisjon som finnes nedfelt i primstaven har gyldighet for store deler av Norge.

Moderne tillempinger

Ut over den rent historiske interessen slike forhold har, kan det være av betydning å ha kjennskap til det i samband med skjøtsel av gammel kulturmark og moderne tillempinger av ekstensive driftsformer.

Også et af Eiler Worsøes indsigtsfulde bidrag til eng-videnskaben (fra **URT** nr 16:3 1992), diskuterer samme spørgsmål som Stenvik i Lommen (genoptrykt ovenfor).

Høenge slår man i juli *Bernt Løjtnant og Eiler Worsøe*

Her hvor vi bor, mellem Randers og Langå (på sydsiden af Gudenåen ved Frisenvold), ligger en lille høeng. Det er en af de sidste i landet. I sin vel 1000-årige historie har den nok kun fået kunstgødning én gang. Det var i 1977 (jf. Flora og Fauna 88: 69-78, 1982).

Kæret blev midt i 1970-erne fredet, men nogen plejeordning kunne ikke opnås. Det blev så opkøbt af Danmarks Naturfredningsforening og skænket til Aarhus amt på betingelse af pleje med høslæt.

Gødskningens virkning.

Ved fredningen burde gødskning have været forbudt. Men nævnets rådgiver,

Naturfredningsrådet, havde ingen ekspertise på det felt. Kendelsen blev til gødskning og afgræsning. For os bekræftede uheldet med gødskning i 1977, at Bredbladet Kæruld (*Eriophorum latifolium*), Tvebo Baldrian (*Valeriana dioica*) og Eng-Troldurt (*Pedicularis palustris*) ikke tåler gødskning. De uddøde.

En periodes græsning viste os også, at Tørve-Viol (*Viola epipsila*) bliver kvalt af konkurrenterne, når lystilgangen bliver for stor. Violen var ved at forsvinde, fordi kvierne åd de skyggende pilebuske. Nå, den blev siden reddet ved at bruge de omgivende Tagrør til at etablere skygge.

Høslættidspunkter

I 1992 har høengen rettet sig nogenlunde oven på gødskningen 15 år tidligere. Det ses på, at Hundegræs (*Dactylis glomerata*) og Vild Kørvel (*Anthriscus sylvestris*) er gået meget tilbage i hyppighed. Nu kan vi derfor endelig begynde at se på forskellige sider af høslagningens virkninger. Vi må nøjes med at bruge øjnene, for vi har ikke ressourcer til store analyser bortset fra et orchide-overvågningsfelt for Maj-Gøgeurt (*Dactylorhiza majalis*).

De første par år blev der slået så sent som i september. Det havde været fint, om det havde været efterslæt. Men det var førstegangsslæt og klart for sent. Næste sommer var Tagrør (*Phragmites australis*), Almindelig Mjødurt (*Filipendula ulmaria*) og særligt Kål-Tidsel (*Cirsium oleraceus*) blevet tydeligt forstærkede.

Et par gange har regn udskudt høslæt-tidspunktet til september og samtidigt hindret sammenrivning og fjernelse af høet. Det lå der som store totter af rådnende græs næste forår. Ikke alene virker det som sort plastik på blomsterne. Det udgør også et spirebed for alskens irriterende ukrudt i engen: Vild Kørvel, Stor Nælde (*Urtica dioica*) og arter af Hanekro (*Galeopsis* spp.). Vi kan nu se, at gøgeurterne trænges tilbage, hvor Tagrør får lov til at stå (tabel 1).

Tabel 1. Bestandsudviklingen hos Maj-Gøgeurt ved Frisenvold; data er fra "Det Nationale Orchide-Overvågnings-Program". Hovedparten af overvågningsfeltet er beliggende inden for det område af kæret, som ikke slås, og som derfor står som en tættere og tættere Tagrør-Mjødurt-bevoksning.

Antal blomstrende skud: 1989 : 54; 1990 : 36; 1991 : 29; 1992 : 29.

Tagrør har som nævnt fået lov til at stå for at skygge for Tørve-Violen, men de er tillige blevet efterladt på grund af den meget våde bund. Fra og med 1992 bliver de dog slået over det hele, da pilebuskene nu igen er blevet store nok til at give den tilstrækkelige skygge for violerne.

Problemer

Der har næsten årligt været diskussion med amtets landskabskontor om tidspunktet for høslæt. Bortset fra den abnormt tørre og varme sommer i 1992 er høslæt næsten altid sket sent af hensyn til amtets arbejdstilrettelæggelse.

Der er også blevet anvendt det argument, at ved sent slæt kunne blomsterne bedre klare sig - og det gjaldt vel så alle slags blomster. Men man må gøre sig klart, at så længe naturenge var i drift, blev de slået i juli. Forsinkelser kunne forekomme, men de var aldrig en fordel, altid et problem. Ældre landmænd husker det endnu.

Afklaring

Høengenes særlige flora opstod ved, at de sentblomstrende arter blev sorteret fra, ganske langsomt. Nogle har ment, at jo længere tid de tidligt blomstrende arter fik til at modne, des bedre spirede de. Men ved sent slæt spirer jo alt, tidligt blomstrende som sentblomstrende. For disse sidstnævnte gælder det, at frøene hurtigt bliver spiredygtige efter slæt, mens de ligger og tørrer i græsset. Tilsvarende modner de tidligt blomstrende arters frø hurtigt efter det tidlige slæt. Derfor fremmer man aldeles ikke de tidligt blomstrende høengsplanter ved sent slæt. Tværtimod giver man dem konkurrence fra de sentblomstrende. Det er ikke nogen lys ide.

For øvrigt er en høeng ikke blot et botanisk blomsterbed, det er samtidigt et kulturhistorisk minde. Også derfor skal høenge drives som man gjorde før, da nødvendigheden gav gode grunde til slæt i juli - tidligst og senest.

Dengang drejede det sig ikke om høets næringsindhold, det kunne man ikke måle. Det drejede sig om at producere mest muligt brugbart hø. Det fik man ved slæt i juli, også fik man høengsfloraen i tilgift.

Efter høslæt kunne det komme på tale med en afgræsning, der var så let, at dyrene ikke optrådte bunden eller græssede helt ned til jordsmonnet. I våde somre skulle man helst undlade afgræsning i det hele taget. Til gengæld kunne man tage et ekstra slæt i august-september, det såkaldte efterslæt.

Vi har så få høenge at passe og pleje, at det burde være en pligt at udføre arbejdet i overensstemmelse med de ældgamle bondetraditioner. Det kan man i Sverige, og der kan man se resultatet på engfloraen. Her i landet vil man få samme belønning for sin indsats.

Figur 1. Kvien ville gerne smage høengens blomster. Selv i bedste fald får den ikke lov til at komme derind, før høet er slået i juli. Regn kan udskyde høstens tidspunkt, så bliver der hverken græsning eller efterslæt. Allerværst er det, hvis man ikke får fjernet græsset, slået eller ikke slået. Et år blev der slået allerede i juni på grund af varme og tørke. Det generer ikke Engblomme, Trævekrone e/ler

Maj-Gøgeurt, men nok Tue-Star (Carex caespitosa). Den maskinelle slåning kan sætte dybe spor; på sarte steder er le sikrest, men også dyrest. (Foto og billedtekst Bjørn Petersen, let ændret fra originalen pga dårlig kopi.)

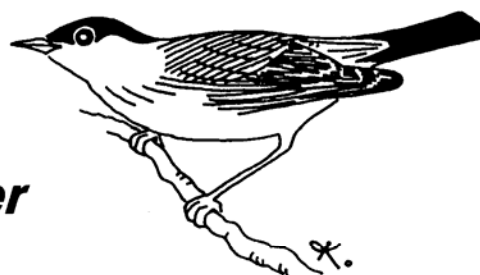
(PS: Henrik Jørgensen oplyser i 2006 at: Frijsenvoldengen slås stadig af Århus Amt, dog først i starten af august.)

Eiler Worsøe producerede meget til Lommen. Her fra 1996:

Eiler Worsøe

Løvang

- danske hænge med træer

I Norden var hænge med træer vidt udbredte og almindelige i landbruget før jordernes udskiftning af jordskiftes-kabet i tiden omkring 1800. I det mindste var det sådan i de fleste enge (*Selander 1987, Sjörs 1967*).

Siden dengang er hænge med træer blevet stadigt mindre almindelige i hele Norden. I Danmark gik den sidste ad af drift omkring 1930. Kun i Vestnorge og Finland eksisterer de vist kun som følge af landskabspleje. Nutidens landbrug vil gerne være med til tekniske fremskridt. Til gengæld udsletter man sporene af fædrenes virke. Det sker med de ændrede driftsformer, der udrydder det, vi plejer at kalde natur, for eksempel hænge, overdrev og heder.

Ude i landbrugslandet og i kulturskovene er næsten alle rester af permanente hænge, naturenge, så godt som væk. Mange gange kan man dårligt finde sporene af, at de nogensinde har eksisteret

Hyppigheden af enge med træer

Jeg har skrevet om disse enge - og med eng mentes før altid hæng - for at fastslå princippet for deres datidige drift og for at få dokumenteret forskellige forhold i forbindelse med engdriften (*Worsøe 1973, 1979, 1986*). Her skal hensigten være at søge hyppigheden og betydningen af enge med træer udredet. Sideløbende vil det så være hensigtsmæssigt at studere andre engforhold i samme forbindelse. Det er ting som udbredelsen af enge med træer og de mængdemæssige forhold mellem enge med og uden træer. Det ville være interessant, hvis man kunne påvise forskelle og ligheder i vegetationen i oprindeligt træbevoksede enge og almindelige, åbne enge. Desværre har de tidligere løvunge nu alle gennemgået sådanne ændringer, at enhver sammenligning formentlig vil være meningsløs. Det er også værd at lede efter dokumentation for udbyttet af hø i løvunge. Det ville være fint, om man kunne drage sammenligning med afkastet i åbne naturenge eller i nutidens kulturrenge. På forhånd kan jeg sige, at materialet er spinkelt. Men af hensyn til økonomien i landskabsplejen ville det være praktisk med fingerpeg i den retning.

Løveng - hvad er det?

Betegnelsen "løveng" er botanisk. Den hidrører fra Sverige, hvor den blev anvendt af en botaniker fra midten af 1800-årene. Den blev først kendt i Danmark omkring århundredeskiftet 1900, formentlig gennem arbejder af den svenske botanikprofessor Rutger Sernander (*Sernander 1894*). Uden egentlig at være defineret særlig præcist, kom ordet løveng i brug som botanisk fagord.

Sernander mente, at løvunge var naturlige plantesamfund. Her må man jo huske på, at pollenundersøgelser

over plantesamfundenes historie endnu ikke var inde i billedet. Sernander nåede selv senere til erkendelse af, at det aligevel ikke drejede sig om naturlige samfund.

Her i landet blev ordet løveng anvendt om græsflader med spredte træer og buske, hvilket vil sig om overdrev med med vedplanter. Her manglede man nemlig et ord, idet botanikere i mange år med overdrev alene mente træfrie græsflader uden for omdrift. Det var upraktisk, fordi "overdrev" ellers var et kulturhistorisk begreb. Det betegnede landsbyernes faste vange i tiden før udskiftningen. I øvrigt har og havde overdrev deres særlige flora. Overdrev er aldeles uegnede til høproduktion på grund af de græssende dyrs hærgen.

Naturbeskyttelsesloven (1992) omtaler ferske enge og overdrev under ét i §3, stk 2.4. Årsagen hertil er nok den enkle, at der næsten ikke findes natureng i drift i Danmark i nutiden.

Det er en udbredt misforståelse, at løveng har noget med det underlige begreb "løvhø" at gøre. Løvhø er hø lavet af tørrede smågrene og kviste. Det blev lavet ved at topstævne visse træarter og har været kendt fra næsten hele den gamle verden før i tiden. Nogle steder bliver det endda produceret endnu. I Danmark er det ukendt efter udgangen af middelalderen. Men for eksempel i Skåne, en del af den danske kulturkreds selv om Skåne blev svensk i 1658, er der lavet løvhø langt ind i vort eget århundrede. De stævnede træer kunne for så vidt stå hvor som helst - også i løvunge.

Som man ser, er der grundlag for begrebsforvirring med hensyn til brugen af betegnelsen "løveng". Men hvis man passer på med anvendelsen, kan man meget vel bruge ordet endda, for det er kort og klart, og det bruges hos brødrefolkene. De gamle tiders bønder kendte det ikke. Her i landet kaldte man normalt høproducerende områder for "engbund", hvad enten de var med eller uden træer. Somme tider talte man mere præcist om "riseng". I det svensk-finske område kaldte man træbevokset eng for "ängen" - flertal "änga". Det hidrørte fra Östsvrige. I øvrigt havde man flere betegnelser for hæng af enhver slags i diverse provinser. Såvidt begrebet løveng. Vi bruger det her som betegnelse for historiske hænge med træer.

Løveng er et vegetationskomplex

Løveng var til ind i dette århundrede en hyppig vegetationstype i landene omkring Østersøen og såmænd i hele den gamle verden. Bortset fra Vestnorge og visse landskabsplejede løvunge forskellige steder i Sverige kendes løveng i drift omtrent som før i de tre baltiske stater (*Hægström 1995*). Det vil så sige, at det at finde ut af,

Den sydligste af løvengene i Nørlund Skov. Den består af ved grunden stævnet rød-el. Stævningen ophørte i 1950'erne.

hvor der førhen var løveng, er et historisk studie. Men det kan på steder ledsages af eftersøgning af spor efter stævningssdrift. Fra forskellige, allerede beskrevne lokaliteter ved man jo i forvejen i hvilke typer skov men har mulighed for at finde sporene.

Løveng er en sammensat vegetationstype, et vegetationskomplex, hvor der indgår to eller flere plantesamfund.

Træerne kan i de tidligere løveng være placeret på forskellig måde i engfladen. Det skyldes, at løvengene som kulturprodukt er skabt eller tilrettet efter sædvaner eller forgoftbefindende i de forskellige egne (Sjörs 1967).

Fælles for alle halvkultursamfund som heder, overdrev og høenge er det, at ved ophørt brug ændrer de sig hen mod at blive til skov. Det gælder i særlig grad løvengene, hvor træer og skovklima er til stede i forvejen. Sådan er det gået danske løveng, og sådan er det gået Ölands løveng, som er blevet til den vidtstrakte Österskog. Bedre er det ikke med Ålands mangfoldige blomsterige løveng, der næsten alle er blevet til tætte birke-ellekrat. Den største af dem alle, Nätö, opretholdes endnu, men alene ved afgræsning.

Løvengskonstatering

Trap (1968) har mere end 150 stednavne, der begynder med "ris". Dertil kommer overordentlig mange, hvor ordet indgår, for eksempel Borup Ris. Ord med "ris" betegner stævningsskov til gærdsel. Det står hen i hvilke plantesamfund risene stod. I hvert fald kaldtes det aldrig løveng.

Hele Østdanmark - landet øst og nord for isens hovedstilstandslinie i Jylland - er området for navne med ris og

forøvrigt også for andre navne med lignende betydning som for eksempel "stub" og "stavr". Alle de navne hentyder til gærdsel, gærdematerialer til risgærder.

For at få vide, i hvilke omgivelser disse ris stod, er det nødvendigt at studere nogle kilder til tidligere tiders landskab. Det er omstændeligt, og man må prøve sig frem for at få en ide om mulighederne.

Christian V's danske matrikel giver mange oplysninger om gærdsel, som var et skattegrundlag, men kun meget få oplysninger om, hvor vidt gærdsel blev høstet i områder, der sideløbende var høeng. De ca. 100 til 150 år yngre "ældste" matrikelkort giver til gengæld en omfattende mængde viden om karakteren af stævningsskove med høenge eller høenge med træer, løveng kort sagt. Disse og andre lige så gamle kort tilføjer også tit nogen oplysninger om driftsform og udseende. Det samme gør "Danske Vider og Vedtægter" (Bjerger et al. 1904-38). Endelig findes en række oplysninger om løvenges udseende og brug hos forskellige landskabshistoriske forfattere.

Mens det er ganske vanskeligt at fastslå, om en given tidligere stævningsskov har været løveng ved direkte studier i felten, kan de øvrige kilder give et indtryk af tidligere løvenges fordeling i landet, deres driftsform eller placering i landbrugssystemet samt af deres afkast.

På de gamle kort kan løveng se meget forskellige ud. Hvorvidt et område overhovedet er høeng, kan man se på flere måder afhængigt korttegneren. Engområder kan være vist med en særlig farve og dertil hørende signaturforklaring. Som oftest er det en signatur i en grøn nuance.

Som oftest har den pålagte farve ændret sig gennem tiden. Derved bliver det umuligt at skelne den grønne farve i eng fra den i faste græsgange. På nogle kort er der en engsignatur med små, divergerende stritter. Som regel lader den sig ikke skelne fra andre vådbundsignaturer. Her kommer vurderingen på original I kortene så til hjælp. Høenge vil aldrig ligge i laveste vurdering, 3-4 i det mindste og op til 8-10. I den opadgående kvalitet overlapper det vurderingen for mange akre.

Så har nogle kortegnere været så venlige, at de ligefrem har påført arealerne betegnelsen "eng", for eksempel "Jens Hansens Eng" eller lignende. Måske er der påført såvel farve som påskrift, særligt på ryttergodskort. Farvesignatur er gerne værdiløs, hvis man må arbejde med sort-hvide affotograferinger af de gamle kort. Skal man alligevel købe kortene, er farvdias sammen med en stereolup det bedste og langt det billigste.

Boniteringen viser engene

Man kan ikke på alle kort direkte se, om et bestemt område er eng. Men en kombination af beliggenhed i i terrænet og boniteringens størrelse viser det gerne med god sikkerhed. Signaturer for hegn kan ofte vise, om området er frahegnet græssede arealer. Opdeling i nummererede lodder er også en rettespor. Enger ligger ofte på våde steder ved søer, vandløb og moser. Flest er der i skovene. Saltenge kan vi her se bort fra. Der kan ikke vokse træer.

Af kortene kan man ikke se, om engene bliver afgræsset efter høslæt, det kræver skriftlige kilder. Man skal være

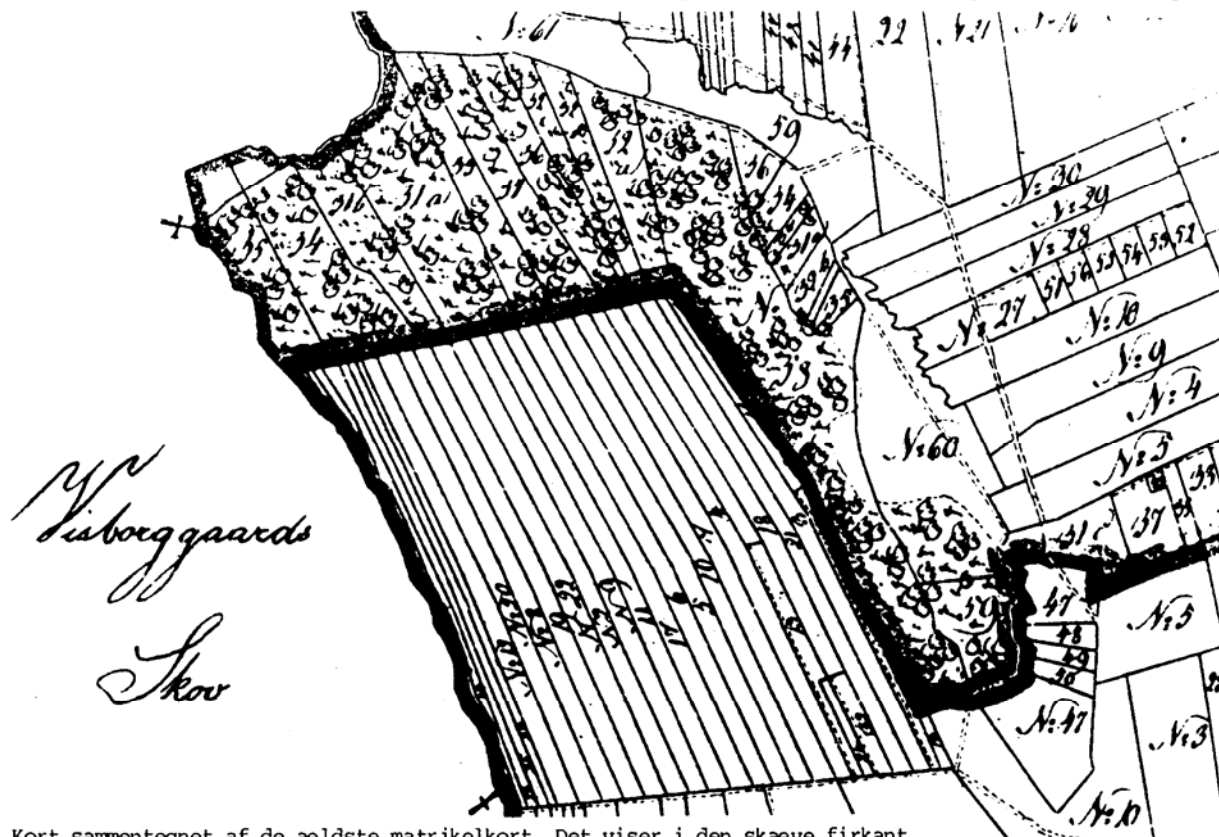
heldig for at kunne se en eng på et kort og samtidigt finde skriftlige kilder om det samme areal.

En meget stor del af samtlige høslæt-arealer ligger i byernes vange. De er signeret som underskov. Alligevel kunne der godt stå spredte overskovstræer, der ikke blev opfattet som skov. Måske lå disse løvunge som skovholme, måske var det områder i kanten af fald eller vang. Her slog man hø i de år, hvor vangen "var inde". Når vangen hvilede, lå lundene til græsning. Man sagde, at de "lå til fællede".

Således er opgaven med at fastslå, om et område overhovedet er høeng, gennemgået. Men for hvert kort, man får fat i, kan der vise sig nye problemer med læsningen.

Den næste side af sagen er, at finde ud af, om der er træer i den pågældende høeng. Er der signaturer for træer i engen, er sagen klar: det er en løveng, eller rettere, det var engang en løveng. Der er næsten altid underskovsignatur. Der kan på nogle kort forekomme signatur for overskov. Den følges på de fleste kort af underskovsignatur. Det betyder, at godsejeren ejede nogle store træer i bondens løveng. De træer kunne ikke være Bøg, for den skygger for meget til at stå i høeng. Så det må følgelig dreje sig om Ege. Det kan for øvrigt bekræftes i nutidige løvengsrester.

Det sker, at man i nutiden finder tykke Ege i gammel, mange gange stævnet underskov. Så bliver man overrasket ved på det tilsvarende matrikelkort ikke at kunne se en eneste træsignatur. Forklaringen kan være, at man ikke regnede underskov for skov, og at der var så få Ege, at

Kort sammmentegnet af de ældste matrikelkort. Det viser i den skæve firkant den del af Øster Lounkaer, som var løveng. Træerne er ikke vist, men oplysninger og bevarede træer viser, at der har været masser. De er flerstammede efter stævning ved grunden. Løvengen var i drift til ca 1930 og ligger i det sydøstlige Himmerland.

godsejeren ikke regnede med dem. Desuden var han interesseret i, at opretholde bøndernes skatteevne. Det kunne han hjælpe med ved ikke at være for nøjregnende, når bønderne lod hans Bøge i løvengen forsvinde. For så at finde ud af, om området var løveng, må man håbe på skriftlige kilder eller på rester ude i naturen.

Placering og udseende

Af min samling af beskrivelser til gamle metrikeltkort har jeg gennemgået 115, som nøjagtigt omtaler engene så klart, at man kan fastslå, i hvilke høenge, der var træer. Beskrivelserne er lavet til andre formål, og kortene er gennemgået af andre årsager end netop at finde løvenge. Derfor giver de et ret troværdigt fingerpeg om, hvor i landet løvengene lå.

Af de 115 høenge var der træer i 52. Heraf lå kun 3 i Vestjylland. Den overvejende del af løvengene lå i Østjyllandsyd for Limfjorden, i den sydlige halvpart af Fyn samt i det sydøstdanske område. Løvengenes udbredelse i Danmark synes således at have fulgt områder med megen løvskov. Det gælder imidlertid kun de sidste ca 300 år. Forholdene før den tid kan man ikke komme ind på livet. Men det lyder overbevisende, hvis man påstår, at løvenge i de nu skovfrie egne som Vestjylland og Thy, Nordfyn og Vestsjælland er forsvundet sammen med skoven. På Vestlolland kan det sandsynliggøres, at det har forholdt sig på den måde.

Vest for israndslinien kan der påvises tre løvenge ved hjælp af kilderne. Det er måske ikke meget, men det viser dog at kulturfænomenet løveng også har eksisteret i disse nu så skovfattige egne, akkurat som der findes spor af andre former for stævningsdrift.

For landet som helhed gælder det, at der kun kan findes ganske få eksempler på, hvordan løveng i drift var opbygget, hvordan træerne var fordelt, hvilke træarter der voksede og hvilke forhold, der i øvrigt gjorde sig gældende i forbindelse med driften.

Det kunde være fristende at gætte på, at løvengenes drift og udformning var ens over hele landet. Men ser man på det øvrige Norden, så har det ikke været sådan. Derfor kan det ikke nytte at sammenstykke et billede af driften ved at tage noget her, noget der. I stedet må vi nøjes med de få kendsgerninger, der er belagt i kilderne. Dem kan vi så holde sammen med de få genkendelige rester af løvengsdrift, der endnu findes i naturen.

Det har været karakteristisk for løvengsdriften, at de afdrevne træarealer på den ene side var store nok til en passende lystilgang. Samtidigt måtte de ikke være større, end at skovklimaet blev bevaret. Erfaringen har vist, at det var passende at stævne et område på 50 x 50 meter eller op til det dobbelte, hvis man gjorde arealet langt og smalt i retningen nord-syd.

Der har eksisteret én hovedtype af høeng med meget våd bund og Rødel som hovedtræart, og Ask og Hæg som ledsagearter. En anden hovedtype har mindre våd bund og Hassel som hovedtræart og med en lang række andre træer og buske som følgearter. Man ser det af underskovrester i nutiden.

Vådbundstyper vil man kunne kalde ellesump. Ellesump, som har været drevet som løveng, kendes med sikkerhed fra Nørlund-Torstedlund Skove i Rold Skov (Worsøe 1968), fra Øster Lovnkær (Worsøe 1973) samt fra Vissing og Odder (Worsøe 1979) - og så forskellige andre steder, hvor det ikke er nærmere beskrevet. Det er typisk, at afstanden mellem de enkelte træer i disse tidligere løvenge har været større end i det flertal af ellesumpe, der var anvendt til græsning. Vel kan man ikke sætte meter på, men der har skullet være plads til at svinge høleen.

Løveng med mindre våd bund og med Hassel som hovedtræart er beskrevet af Weismann (1900) fra Fyn. Med en kilde fra 1748 fortæller han, at man havde hegnede løkker med pløjjord, engbund og gærdselskov af Hassel. Hasleme afhuggede man på de arealer, som skulle besæes, eller hvor der skulle bjerges hø den næst følgende sommer. Efter høslæt og måske et efterslæt kom kreaturerne på græs.

Der oplyses intet om træernes fordeling i de fynske hasselskove. Men når man i nutiden ser engeresterne, må man tro, at Haslerne har stået ret jævnt fordelt. Formentlig kan man på steder, hvis brug ikke er kendt, anvende den afstand som et fingerpeg om anvendelsen. Det holdt i hvert fald stik i en hasselskov ved Egens på Als.

Gærdsel- og båndkæppeskov

Vedtægten for Refsvindinge 1773 (Bjerger *et al* 1904-1938) beskriver driften af løvengen Nyhave, åbenbart en risgærdet enghave. Den var tilmed byens bedste gærdselsskov. Træernes placering i engbunden blev bestemt af bønderne selv. De var meget omhyggelige med ikke at beskadige skud til genvækst, når de slog hø. Det var simpelthen bestemt, at det var bønderne selv, der skulle slå i Nyhave. Endvidere slog de området i fællesskab og delte siden høet. Det var for at den enkeltes begærlighed efter hø i vedkommendes eget engstykke ikke skulle få ham til at forgribe sig på træerne. De bønder har tydeligt nok vidst, at det var afgørende med den rette fordeling af lys, skygge og læ. Når man i nutiden besøger de sørgelige rester af denne til højskov opvoksede løveng kan man se, at underskoven har bestået af Hassel og lidt Pil, og at der har været mindre, åbne småenge mellem buskene.

Munk (1969) beskriver kun til dels driften af Viemose Strandhaver. Han intresserer sig kun for båndkæppeskov og for bøndernes rettighed. Heldigvis kan man udlede resten af det meget smukke førudskiftningskort fra 1772. I Videmose Strandhaver stod Haslerne i grupper eller holme, der var fordelt i engbunden, eller man kunne måske sige, at klynger af Hassel og åben engbund afløste hinanden. I engbunden blev der så - formodentlig årligt - optaget små agre. Det kan ikke undgås, at man kommer til at tænke på det gamle, skånske "*envångssystem*", som det er beskrevet af Sjöbeck (1973). Om der oprindeligt var græsning efter høslæt i disse strandhaver, får stå hen. På den ene side tales der om gærdelukning. På den anden side fremhæves det, at båndkæppeskov lider overlast ved afgræsning og kreaturpåvirkning. Under alle omstændigheder omtales afgræsning som noget, der var med til at ødelægge kæppeskov i driftens opløsningsfase.

Det løvengsområde, hvis topografi vi kender bedst, ses på det ældste matrikelkort over Utterslevs og Kastagers Strandmader fra 1783 (Worsøe 1995). Foruden strandenge uden træer, viser kortet også betydelige arealer med ferske enge, hvoraf en del med underskov og som følgelig ikke var saltprægede. Samtlige kortets hænge og underskove ses tydeligt angivne med navn. Disse særskilt navngivne enge er opdelt i lodder med påført betegnelse for ejer eller bruger. Loderne er ikke hegnede fra hinanden. Men de enkelte, navngivne enge er særskilt hegnede. Ved nærmere studier bliver man klar over, at der findes såvel jorddiger med beplantning som risgærder. Ganske vist er hele herligheden borte i nutiden, men det gamle kort tegner et nøjagtigt billede af landskabet, der er en blanding af åbne og underskovbevoksede flader.

Nederst på det fint farvelagte kort findes tre skemaer i række. To af disse skemaer indeholder enestående oplysninger om hænge og underskoves fordeling i engene med nøjagtigt udregnede arealer for begge dele. I de enge, der tilhører Utterslevs by, er der 65% åben engbund og 35% underskov. I de enge, der tilhører Tjørneby, er 32% engbund og 68% underskov. Kun i disse sidste enge afspejler kortets signaturer de faktiske forhold med hensyn til fordeling af underskov i engbunden. Helt hvordan træerne er fordelt, kan man ikke fastslå, bortset fra, at der har været et mindre antal spredte Ege.

Hegnede hænge

Det normale for østdanske hænge var, at de var hegnede. Der nævnes risgærder, og der ses risgærder på de ældste matrikelkort. Det må have været den hyppigste hegningsform. På steder var jorddiger, grøfter eller begge dele. Det var i Vestjylland næsten den eneste form for hegn (Bjerger et al 1904-1938).

Af underskovstræer i løvenge nævner alle kilder tilsammen: Hassel, (Rød-)El, Birk, Tjørn, Brombær, Rose, Ene, Kornel med flere (Sjöbeck 1973), og lad mig tilføje Skov-Æble, der danner torne som følge af græssende dyrs bid.

Når svin blev lukket på olden om efteråret, gik de tit under løvengenes store egetræer. Næsten uden undtagelse skulle svin, der gik på engbund, være ringede i trynen for ikke at rode grønsværen i stykker (Bjerger et al 1904-1938).

Placeringen af løvengens underskov i grupper i engbunden kan bekræftes enkelte steder som i Store Slemmige på Lolland 1815.

Der kan efter de gamle matrikelkort ikke være tvivl om, at langt den største del af løvengene lå som underskovslunde i byernes vange. Det bekræftes af ryttergodskortene. I nutiden er den slags lunde normalt ryddet. Det kan også ske, at underskoven efter udskiftningen af dyrkingsfællesskabet har fået lov til at vokse op som store træer til små lunde i nutidens marker. På den måde er snart alle løvengens typiske sider forsvundet.

Der findes dog - i det mindste - et enkelt sted, hvor man endnu kan danne sig et indtryk af, hvordan løvengsstykkerne i markerne så ud. Det er ved gården Borretlund i Frejslev by på Lolland. Her er fredet et areal

på fire hektar. Området er fredet som overdrev. I græsunden vokser et beskedent antal store Ege, en del ca 80-100-årige Ege, en del Naur vokset op til store træer og mange tornede buske. Her har været permanent afgræsset - formentlig siden udskiftningen, hvor en udflyttergård blev lagt netop her. Hvor der før kun havde været græsning hvert tredje år, endte det med græsning hvert år. Da stævningen af underskoven på et tidspunkt ophørte, løb underskovstræerne i vejret, mens Tjørn og andre buske blev avet for ikke at dække for meget af grønsværen. Der er ændret meget, siden det ældste matrikelkorts tid 1776. Men stadig røber områdets skovoprindelse sig i forekomsterne af Hvid og Gul Anemone. For øvrigt er der gode grunde til, at området ikke mere er så lidt lavere end førhen. Netop i de hydrologiske forhold kan man nok ofte finde årsagen til de små løvenge i byernes vange.

Om engenes høproduktion

Når man får fat et af de få kort, der viser høengenes præcise areal, er det nærliggende at forsøge at finde deres afkast. Problemet består jo blot i at sætte et bestemt kendt afkast i forhold til et bestemt kendt areal. Det lader sig normalt ikke gøre efter Christian V's matrikel, fordi de enkelte enge ikke blev målt. Dertil kom, som nævnt, at en stor del af høet blev frembragt i engpletter i vangene, på hvilende agre og på forsletten - det stykke ved agerendeme, hvor man vendte hjulploven.

Det var sådan, at kun den samlede mængden hø til hver gård ble anført i matrikeln under betegnelserne "godt hø", "mosehø" eller forskellige særbetegnelser som for eksempel "sylthø". Skyldsætningstil landgilde og skat blev derefter beregnet på grundlag af særlige regler efter de produktionsangivelser, som takserbønderne havde opgivet.

De tal, der kan findes for høproduktion, må alene søges i protokollerne til nævnte matrikel, som blev udarbejdet i årene 1681-1688. Omend det er omkring 100 år før de ældste matrikelkorts tilblivelse, kan man nok gå ud fra, at engbunden ikke har ændret sig syndeligt i den mellemliggende periode.

Chansen for at finde en angivelse af et bestemt areals høproduktion kan forekomme lille. Det lykkedes ikke desto mindre ved at anvende det før nævnte kort fra 1783 over Utterslevs og Kastagers Strandmader sammen med noteringerne om udbyttet i Kragenak Eng i matrikelns skov- og engtaksationsprotokol. Grunden til matrikelns notat skyldes formentlig, at Kragenak Eng tilhørte nabobyerne i vest, som på kortets tid hørte til Utterslev sogn.

Takserbønderne angiver i 1683 hømængden i Kragenak Eng til ca 51 læs sylthø - egentlig hø fra salteng. Efter kortets skemaer var der 13 tdr land åben eng. Det svarer til omtrent fire læs hø pr tønde land. Det er overmåde meget, når den normale hømængde, hvor det har kunnet spores, var omkring et læs skyldhø á 256 kg hø pr tønde land eng. Tilsvarende tal fra en nutidig løveng på Gotland viste ved en måling i 1941 ca 300 kg hø pr tønde land eng, altså samme størrelseorden. Den gotlandske eng, hvor forsøget foregik, var bevokset med en blanding af spredte træer og små skovholme (Worsøe 1979).

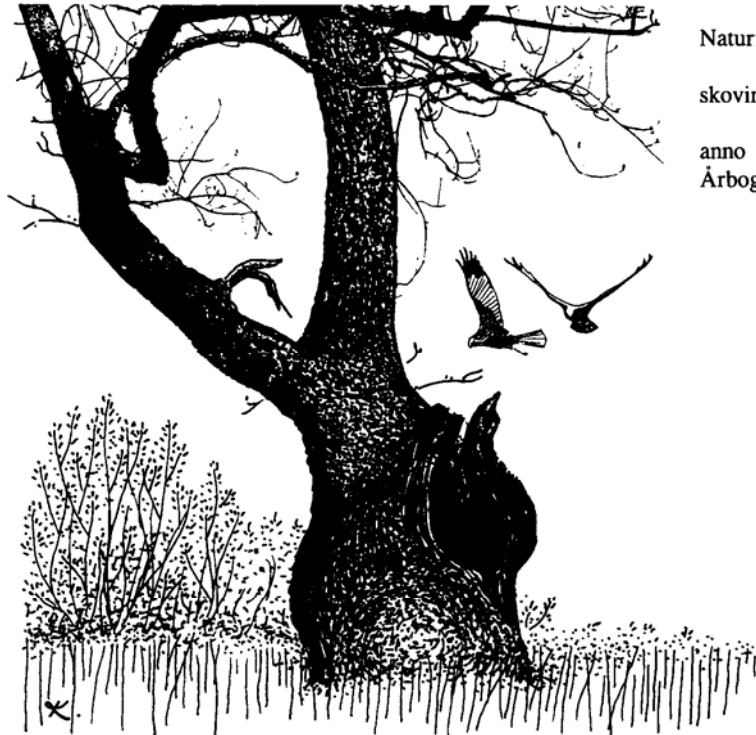
Dersom man for Kragenak Eng i stedet udregnede hjemængden for det samlede areal åben eng og buske, ville høudbyttet blive 1,3 læs hø pr tøndeland løveng. Det tal stemmer bedre med de tal, vi kender fra andre lokaliteter i matriklen og mange andre steder. Det taler egentlig meget for, at træer og buske, i hvert fald i betydelig udstrækning, forekom spredt i engstykkerne, således at man slog hø mellem et flertal af træerne. Havde det ikke været således, skulle det dog være mærkværdigt, at man netop ramte denne størrelse, som nærmest er en standart for enge på god bund.

Det bør nævnes, at selv om Kragenak Eng ikke havde præcist samme antal brugere som 100 år før, gør det jo ingen forskel for udbyttets samlede størrelse.

Her er høudbyttet forbundet med stævned træer i engbunden. Sådan kan det også være mange andre steder i landet, uden at vi har noget notat om det. Men ligefrem at hævde, at det skyldes træer i engene, er nok at gå for vidt på grundlag af det spinkle materiale. I Sverige har dog flere forfattere, særligt Sjöbeck (1973) været af den mening.

Løvenes planter og urter

Da løvengsdriften i Danmark forlængst er ophørt, er det ikke muligt at skaffe nogle aktuelle plantelister. Den sidste større danske løveng gik ud af drift omkring 1930. En liste over urtefloraen kan findes hos Worsøe (1973). Hvorledes urtefloraen i en langt tidligere opgiven løveng i Tusø Skov ser ud nu kan ses af en specialrapport af Jane Aksglæde og Pia Birgitte Jakobsen. Afdeling for Systematisk Botanik. Biologisk Institut, Aarhus Universitet - april 1995.

Mange gange stævnet ask i Nørlund Skov i Midthimmerland. Her eksisterede på steder løveng til omkring 1950. Asken er åbnebart topstævnet. Det meste var ved grunden stævnet rød-el (klibbal).

Citeret litteratur:

- Bjerger, P, Søgaard, T J & Schmidt, A F, 1904-1938:
Danske Vider og Vedtægter. Bind 1-3 Lehmann og Stage, Bind 4-5 Haase og Søn. -København
- Hæggström, C-A, 1995: Lövängar i Norden och Balticum. Nordenskiöld-samfundets tidskrift 54: 21-58. - Helsingfors 1995
- Miljøministeriet. Skov- og Naturstyrelsen, 1992: Naturbeskyttelsesloven. Lov nr 9 af 3. januar 1992. Skov- og Naturstyrelsen. -København
- Munk, H, 1969: Hasselskoven. Eget forlag. -Jægerspris
- Selander, S, 1987: Det levande landskapet i Sverige. Bokskogen. -Göteborg
- Sernander, R, 1894: Studier över den gotländska vegetationens historia. -Akademiska Avhandlingar. Uppsala 1894
- Sjöbeck, M, 1973: Det sydsvenska landskapets historia och vård. Föreningen Landskronatraktens Natur. - Landskrona
- Sjörs, H, 1967: Nordisk växtgeografi. Svenska Bokförlaget Bonniers. -Stockholm
- Trap, J P, 1968: Stedregister. Bind IX 5. Udgave. G E C Gads Forlag. -København
- Weismann, C, 1900: Skove og Skovbrug paa Fyn. Hempelske Boghandels Forlag. -Odense
- Worsøe, E, 1968: Flora og vegetation ved Lindenberg Å i Rold Skov. -Flora og Fauna 74: 131-143
- 1973: Øster Lovnær. En tidligere dansk løveng og dens flora. -Flora og Fauna 79: 1-10
- 1979: Stævningsskovene. Danmarks Naturfredningsforenings Forlag. -København
- 1986: Skovene på Lolland og Falster før skovindfredningen. Eget forlag. -Randers
- 1995: Et udmærkslandskab på Nordvestlolland anno 1783. -Lolland-Falsters Historiske samfunds Årbog 1995: 39-49

Eiler Worsøe

Jeg tror ikke, at danske buske blev flyttet

Også førhen var det sjældent, at man omhyggeligt fortalte om noget, man ikke gjorde. Alene det at noget ikke nævnes, er næsten bevis for, at det ikke fandt sted. Efter at have læst Åke Carlssons artikel i Lommen nr 21. fra maj 1998. Den form for bevisførelse vil jeg her bruge til at sandsynliggøre, at heller ikke i danske høenge med træer gjorde bønderne noget for at træerne skulle have flyttet deres vokseplads.

En høeng på det østlige Fyn

I byloven for Refsvindinge fra 1773 (Bjerge & Søegaard 1904-1906) står der i afsnit V. "Om høesletten" under punkt 6 således: "hvor der er hugget skov i foråret, skal enhver vogte sig, at han ei kommer skoven nær og med leen enten afhugger eller beskadiger de unge skud". Punkt 7 fortsætter: "Når de i Nyemarken vil slå omkring skoven, da skal hvert laug slå sit i samling og siden dele høet, på det ingen af gierrighed skal gjøre sig selv ubodelig skade vad at slå skoven for nær og beskadige eller afhugge de unge skud". Nyemarken var byens bedste høeng, en enghave med stævned træer, af hvilke der fandtes enkelte rester endnu for 25 år siden i området, som nu er kulturskov. Endelig hedder det i punkt 8: "Denne samlings slet forrettes af mændene selv, og må de ei sætte skylden på deres folk, hvis den unge skov bliver afhugget". Her ses ikke et ord om at søge træernes voksepladser ændret.

Driften i Viemose Strandhaver

Strandhavernes forhold fremgår meget tydeligt af det smukke matrikelkort fra 1772. Kortet viser Strandhaverne delt op i risgærdede lodder til hver af byens gårde. Man ser buskadsser af mange forskelleige størrelse adskilte af engarealer. Af Munks omtale (1969) fremgår det, at det er en underskov til produktion af båndkæppe - tondebånd. det fremgår også, at der i engbunden findes 180 stumper pløjjord, men de er ikke vist på kortet, formentlig netop fordi de - i modsætning til pløjjord, men de er ikke vist på kortet, formentlig netop fordi de - i modsætning til hasselbuskadserne - skiftede plads fra år til år. Kun lejlighedsvis blev der græsset i strandhaverne, hvor der foruden underskov af hassel og naur var overskov af eg.

Det oplyses, at bondens hasselstubbe beskyttede gods-ejerens opvækst af eg og bøg i skovhaverne - i Danmark var underskoven på denne tid normalt bondens, mens overskoven var godsejerens. Havde man søgt at få haslerne til at flytte sig, kunne de ikke have beskyttet nogen opvækst.

Man lader med vilje haslerne brede sig ud i skovens pløjjord og græsbund, fordi båndkæppene er mere værd end kornet fra det samme areal. I sikkerhed bag Strandhavernes gærder vokser nøje optalt antal podede frugttræer. Haslerne er ikke optalt, men deres udbytte er nøje anført i læs båndkæppe eller gærdsel. Det var nødvendigt at styre skyggen fra høje træer. Bonden kunne selv ordne naur, for

Kanske stämmer den illustration Charlotte Rinaldo gjorde för Riksantikvarieämbetets faktabladskartong 1995 med det landskap med "pløjjord og hasler" som Eiler berättar om.

den var hans egen. For eg og særligt bøg måtte de håbe på, at herremanden huggede eller tyndede, når det var passende.

Skyggende bøge forsvant

Bogens hensigt er at fortælle om, at bønderne ikke begår ulovligheder i Strandhaverne. Aligevel får man en mistanke om, at somme bønder somme tider sørgede for, at skyggende bøge forsvant. I forbindelse med denne beskrivelse af driften havde det været naturligt at omtale det, hvis man virkelig tilsigtede at få haslerne til at skifte plads.

Bønderne i Vimose regnede selv med en bestemt indtægt ved slag fra hver af delene pløjjord, frugttræer og båndkppe. Engen omtales ikke i den forbindelse, for høet brugte de jo selv. Det framgår da også af en del regnskaber, som blev fremlagt i forbindelse med forhandlinger om udskiftning af jordfællesskabet, at intægten lå ret fast fra år til år. Båndkæppeskovens værdi blev fastsat efter den tid, der var forløbet siden sidste stævning. Havde man pillet ret meget ved nogle af alle disse forhold, ville det snart have afspejlet sig i regnskaberne. Desuden ville det have været vanskeligt for bønderne at fastholde deres ældgamle rettigheder ved udskiftningen, dersom underskoven havde skiftet plads.

*Bjerger, P. & T. J. Søegaard, 1904-1906: Danske Vider og Vedtægter. Bind i. Lehmann & Stage. København.
Kort- og Matrikelstyrelsens arkiv: Kort over Wiemose Byer beliggende udi Wordingborg Amt, Kallehauge Sogn. 1773.
Ældste rulle.
Munk, H., 1969: Hasselskoven. Eget forlag. Jægerspris.*

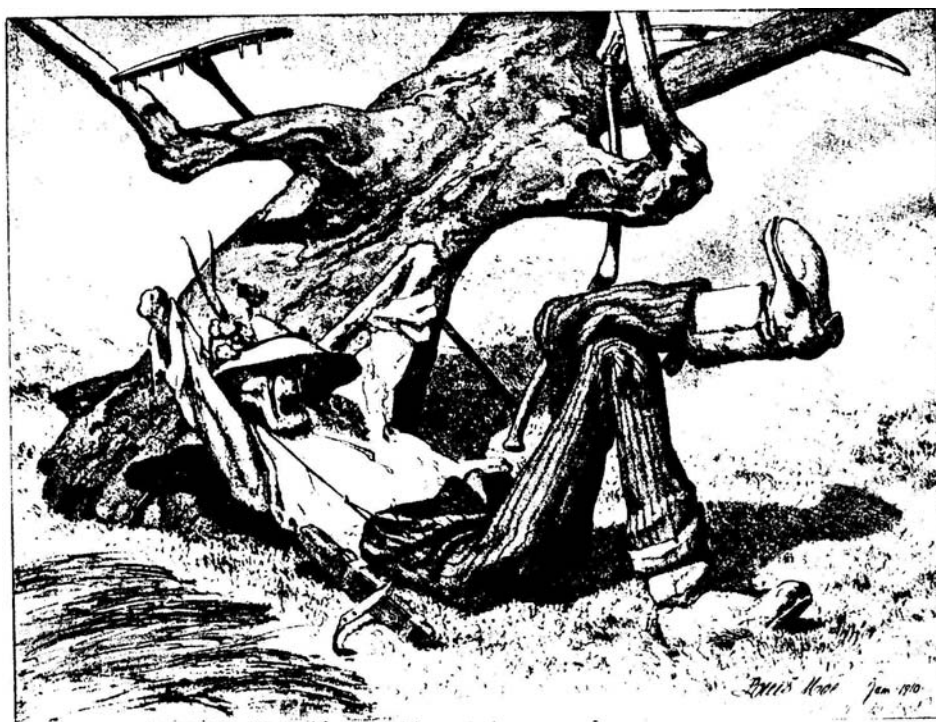
Der findes flere spændende Worsøe-artikler, men det skal jo ikke være et rent Worsøe-temanummer.

For något år sedan mötte jag en slåtterkarl på en av de ängar, som fortfarande slås på Hamra. Han berättade om sin far, som vid slåttern alltid hade ett kort järnspett med sig, och som så snart han stötte på en sten brat upp denna och lade den på ett större block. Slåtterängen skulle ständigt förbättras. Han nämnde också hur han som barn frågat fadern hur många grässtrån, som skulle växa tillsamrnans för att det skulle vara värt att ta dem med lien. Svaret kom prompt: "Sju, sedan tar du slidkniven!"

Fortalt af Kelvin i et gammelt nummer af Lommen

DEN TRÆTTE HØSTMAND.

Originallitografi. Op. 9.

Den danske le-guru, Henrik Jørgensen blev vakt af den svenske le-guru Kjell Nilsson. Også vi har vore le-guruer. Siden 1985 har NKF været med til at arrangere det traditionsrige høslet-kursus "Lien och slätterängen" på lidt forskellige steder i Västergötland.

*Deltagarna samlas runt slipstenen. Hur fort orkar man dra hjulet? Musiken hjälper till att öka tempot.
Foto: Anna Lindblad.*

LIEN OCH SLÄTTERÄNGEN

Fältgentiana, vityxne, späd ögontröst och höskallra är växter som förknippas med de hävdade ängarna. I takt med upphörande ängsbruk har arterna försvunnit och finns numera endast kvar på ett fåtal platser i landet.

Det traditionella ängsbruket skiljer sig avsevärt från dagens intensiva vallodlingssystem. Förr påbörjades inte slåttarn förän efter midsommar eller i början av juli, och höll ofta på till långt fram i augusti. Efter slåttarn betades ängen och tidigt på våren fagades den, den "städades". Kvistar, grenar och löv räfsades ihop och brändes.

Det gamla traditionella slåtterbruket ledde till en artrik flora, där växterna utvecklades för att på bästa sätt överleva slåttarn. Många arter blommar tidigt eller skjuter nya blomstänglar efter slåttarn. Andra kryper efter marken för att undvika lien. Ett 40-tal arter högre växter kan finnas på en kvadratmeter äng som kontinuerligt hävdats med slåtter.

Sista helgen i juli samlades ett 50-tal slättermän och — kvinnor på Bredareds hembygdsgård norr om Borås. Där hölls för fjärde året i följd en kurs, LIEN OCH SLÄTTERÄNGEN, där lievärd, ängsskötsel och framför allt praktiska övningar i lieslåtter stod på programmet. Arrangörer för kursen var Västergötlands hembygdsförbund i samarbete med Fristads folkhögskola och Nordiska förbundet för kulturlandskap.

Kursen ägnades på dagtid åt lievärd och slåtter. Några erfarna slätterkarlar fanns hela tiden tillgängliga. De visade hur en slipsten skall dras, hur man får den rätta vinkeln på lien, hur "vespesteckan" skall användas, hur lien skall skära

av gräset och mycket mera. Efter att ha fått de grundläggande kunskaperna i lievärd övergick övningarna till slåtter. Flera av de finaste ängarna i trakten besöktes och slogs, bland annat Gantarås i Tölleby socken som är botaniskt och kulturhistoriskt en mycket värdefull äng.

Även kvällarna innehöll flera programpunkter. Åke Carlsson och Gunnar Arnborg berättade om lien och det gamla kulturlandskapet. Åke visade också diabilder på slättermarkernas växter och på många av Västergötlands kvarvarande slätterängar. Ett riktigt slättergille med mat, underhållning och dans blev pricken över i: en av dagarna.

Ett besök på den av hembygdsföreningen återuppbyggda potatismjölfsfabriken i Vänga hanns också med. Guidade gjorde mjölnaren David Svensson, som också driver den intilliggande kvarnen. Vi fick också möjlighet att titta in i kvarnen och höra hur tillverkning av mjöl går till. Den som ville fick sedan chansen att köpa alternativt mjöl.

Kursen avslutades, dagen efter det traditionella slättergillet, med ett halvdags studiebesök i och vid Yxnäs naturreservat söder om Vårgårda. Syftet med naturreservatet är att återskapa och bevara torpepokens odlingslandskap. Erik Källsmyr, markägare och tillika ansvarig för skötseln, visade oss runt i reservatet.

En rolig, intressant och mycket viktig kurs har nu under fyra år lockat deltagare från när och fjärran. Vår enda möjlighet att behålla ängarna och dess rika flora är att slå på gammalt traditionellt vis. Det är synnerligen viktigt att kunskapen om lien och vår gamla bondekultur sprids i vida kretsar. Här har verkligen ledarna Claes-Göran Ahlgren, Gunnar Arnborg, Åke Carlsson och Anette Kruse gjort ett stort och viktigt arbete.

Johan Jannert

Og senere er Slättekurset på Ryghsetra kommet til.

Slåttekurset på Ryghsetra 6. – 9. juli 2006

Kurs i bevaring av biologisk mangfold og tradisjoner knytta til kulturlandskapet.

Slåttekurset på Ryghsetra 2006 foregår i tidsrommet torsdag 6. juli på ettermiddagen til søndag 9. juli ca kl 16. For trettende året på rad inviterer Naturvernforbundet i Buskerud til kunnskapsrike dager i slåttenga ved Hagatjern i Nedre Eiker kommune. Kursstedet ligger 4 km fra Mjøndalen og ca 15 km fra Drammen. Kurset tar inntil 25 deltakere og medfølgende barn. I tillegg kommer inntil 25 medhjelpere.

Solsetra leirsted ligger "vegg i vegg" med slåtteenga på Ryghsetra. På Solsetra er det innkvartering på 2 eller 3-sengs rom. Innimellom arbeid og teori får vi her servert alle måltider av "kjøkkengjengen". Det blir også tid til badeturer ned til Hagatjern, 100 m unna! Områdene vi ferdes i og kursets program gjør dette til et familievennlig arrangement.

Fra programmet:

Kurset mål er å styrke kunnskapen om og interessen for praktisk skjøtsel av biologisk verdifullt kulturlandskap. Hovedvekt er lagt på engas økologi, med fordypning i karplanter (ca. 170 reg. arter) og insektenes liv. Videre blir det gitt en grundig innføring i ljåen som redskap og bruk av denne. Her er det de nærmere 30 måla med urterik slåtteeng som er øvingsfeltet. Graset skal også opp på hesjer! Et annet hovedemne er lauvingstrær og deres biologi. Her er det tilbud om praktisk arbeid, der vi bl.a. lager noen kjerv.

Lørdag kveld inviteres det til stor slåttefest med rømmegrøt. Spennende mat, med blant annet oster fra Eiker Gårdsysteri og fiskeprodukter fra Villfisker ved Sperillen, serveres under hele kurset.

Møteplass

Kurset har blitt en møteplass for mennesker med interesse for kulturlandskapet. I tillegg til handlingsbåren kunnskap kan man få ideer fra den store litteratursamlingen, utveksle erfaringer eller kjøpe seg ei god bok eller et nytt ljàblad! I 2006 jobbes det med kulturinnslag og for å få til besøk fra Buskeruds vennskapsfylke Pärnu i Estland. 4-5 av medhjelperne kommer fra Sverige.

Kursavgift 2006

Voksne	1.600 kr
Ektefelle/samboer, studenter og ungdom (15-20 år)	1.000 kr
Barn 8 - 15 år	600 kr
Barn u/8 år	400 kr
Maks pris familie	3.600 kr
Voksne deltakere betalt av jobben	2.000 kr

Kursavgiften dekker innkvartering, alle måltider og kursmateriell. Sengetøy må medbringes.

For spørsmål, påmelding (fortløpende) etc.

Kontakt: Naturvernforbundet i Buskerud.

Postadr.: 3322 Darbu. Fylkessekretær/kursansvarlig

Per Øystein Klunderud - tlf. 32 75 05 04,

e-post: pedrokl@online.no.

Hjemmeside: www.naturvern.no/buskerud

Vart har alla blommor tagit vägen?

Av BO CARLSSON
DN:s Göteborgsredaktion

■ Att bevara det öppna svenska landskapet är en svarskonst. Men den gamla lien är definitivt ett utmärkt redskap. I Bredared, strax utanför Borås, utbildas ett 50-tal personer i konsten att hantera lien.

Slättergille har åter blivit populärt.

Västergötlands Hembygdsförening och Fristads folkhögskola anordnar för femte året i rad en kurs i att vårda ängarna.

En svarskonst — men ack så viktigt.

Instruktören heter Erik Källsmyr och till vardags är han skogsarbetare. Men han har också tagit på sig uppgiften att sköta Yxnäs naturreservat mellan Vårgårda och Alingsås.

— De naturliga slättermarkerna har blivit allt ovanligare, förklarar Erik Källsmyr. Vi måste vårda vårt kulturarv.

Kursdeltagarna har kommit från bland annat Umeå, Sundsvall, Lund, Östersund och naturligtvis från trakten kring Bredared.

Det susar om liarna när gräset faller till marken och ängens alla blommor har gjort sitt för året. Det doftar verkligen sommar om ängen när männen och kvinnorna vaggar fram.

Som flyttande svanar

August Strindberg skrev följande i Hemsöborna:

"Och så gick slaget fram: två dussin vita skjortärmar i en kil som höstflyttande svanar, med liarna hål i hål, och efter i spridd ordning, som en flock fisktärnor, nyckfullt kastande, slängande, men ändå hållande tillsammans, kommo flickorna med sina hävar, var och en följande sin slätterkarl!"

Man brukar säga att ängen uppstod någon gång under järnåldern. Den gav mat och bränsle åt folket och foder åt djuren. Ängen var en mycket viktig plats och den som körde över en oslagen äng fick böta.

Dagens ängar är unika. Anledningen är den speciella floran. Det finns många slätterbundna blommor, som mer eller mindre är beroende av lien.

På en äng kan det finnas upp till hundra olika växtarter. Ögontröst, darrgräs, nattviol, kaprifol — ja, listan över spännande och ovanliga arter som finns på många av våra ängar kan göras lång.

— Om vi ska stå ut med dagens jäktade samhälle måste vi värna om de vackra ängarna, säger en av kursdeltagarna, Britta Hermansson från Fristad.

För att lyckas med slattern krävs en lie i topptrim. Därför får man lägga ner många timmar vid slipstenen. Vägen till framgång går över den gotländska sandstenen. Anledningen är att den är relativt mjuk.

Oanvändbar

Det gäller att hålla ett stadigt tag om lien för att få en tunn fin egg. På slipvattnet kan man se om tekniken är den rätta. Vattnet ska rinna i ett fint skikt över liebladet.

Det är också viktigt att efteråt tömma ut vattnet ur behållaren. Annars blir slipstenen med tiden oval och oanvändbar.

Men slipstenen har också en begränsad livslängd, även om man sköter den perfekt.

— Under mina år har jag förbrukat två stenar, förklarar Erik Källsmyr.

Under arbetets gång mattas eggen och för att ständigt slippa omslipning används en vispesticka ute på ängen. Det är en tunn trästicka, lämpligen gjord i al. Instruktor Erik Källsmyr visar sina kursdeltagare hur man vispar lien. Men det lär ta många år innan åskådarna når upp till Eriks tempo.

Många tror att man slår av gräset. Det är egentligen helt fel. Gräset skärs av. Därför används ofta termen höstning. Resultatet blir alltid bäst om höstningen sker på morgonen eller kvällen. Daggen blir till en hjälp och lien "biter" då bättre.

Grunden för höstningen är att lien ska gå i en halvcirkel. För att unika att lien går ner i marken ska den hållas lågt.

Alltid 19 pinnar

Liebladets inställning är också en viktig detalj, vilket också kursdeltagarna i Bredared får lära sig. När lien hålls i arbetsställning ska det precis gå att få in ett finger mellan eggen och marken. Det är en gammal regel som fungerar bra.

För att samla ihop höet används en träräfsa. Pinnarna, som alltid är 19 till antalet, ska vara av något segt träslag, exempelvis rönn eller syren.

I gynnsamt väder, vilket är fallet i Västergötland just nu, torkar höet på några få dagar.

Det är svårt att förstå hur öppet det svenska landskapet verkligen var för sådär 150 år sedan. Ängsmarkerna var då ett dominerande inslag i var natur på landsbygden.

— En halv promille av slätterängarna har vi kvar i dag. Dessa få måste vi vårda ömt, förklarar Åke Carlsson, en av initiativtagarna till kursen.

Men i dag har det faktiskt åter blivit populärt med slättergille.

— Jag känner till ett 20-tal slätterkurser i södra Sverige. Det är en positiv utveckling.

Om inte utvecklingen håller i sig är risken stor att vägrenarna blir en sista utpost för många av de ovanliga ängsväxterna. Då får vägverkets maskiner helt ta över liens uppgift. □

Lomme,
Burra
pastoris

29 juli 1990.

Varsågod!

Projekt "Allmogekrår & slätterängar", kr 50.000, WWF, utgör ett anslag varifrån medel kan sökas för stöd till bevarandet av gamla, värdefulla slättermarker samt för odling av äldre åkerogräs.

Projekt "Lien och slätterängen", kr 5.000, Fristads folkhögskola. För fjärde gången anordnar Västergötlands hembygdsförbund tillsammans med Nordiska Förbundet för Kulturlandskap och Fristads folkhögskola en kurs i hur man bedriver lieslätter, samtidigt som man informerar om det gamla odlingslandskapet och dess betydelse.

11

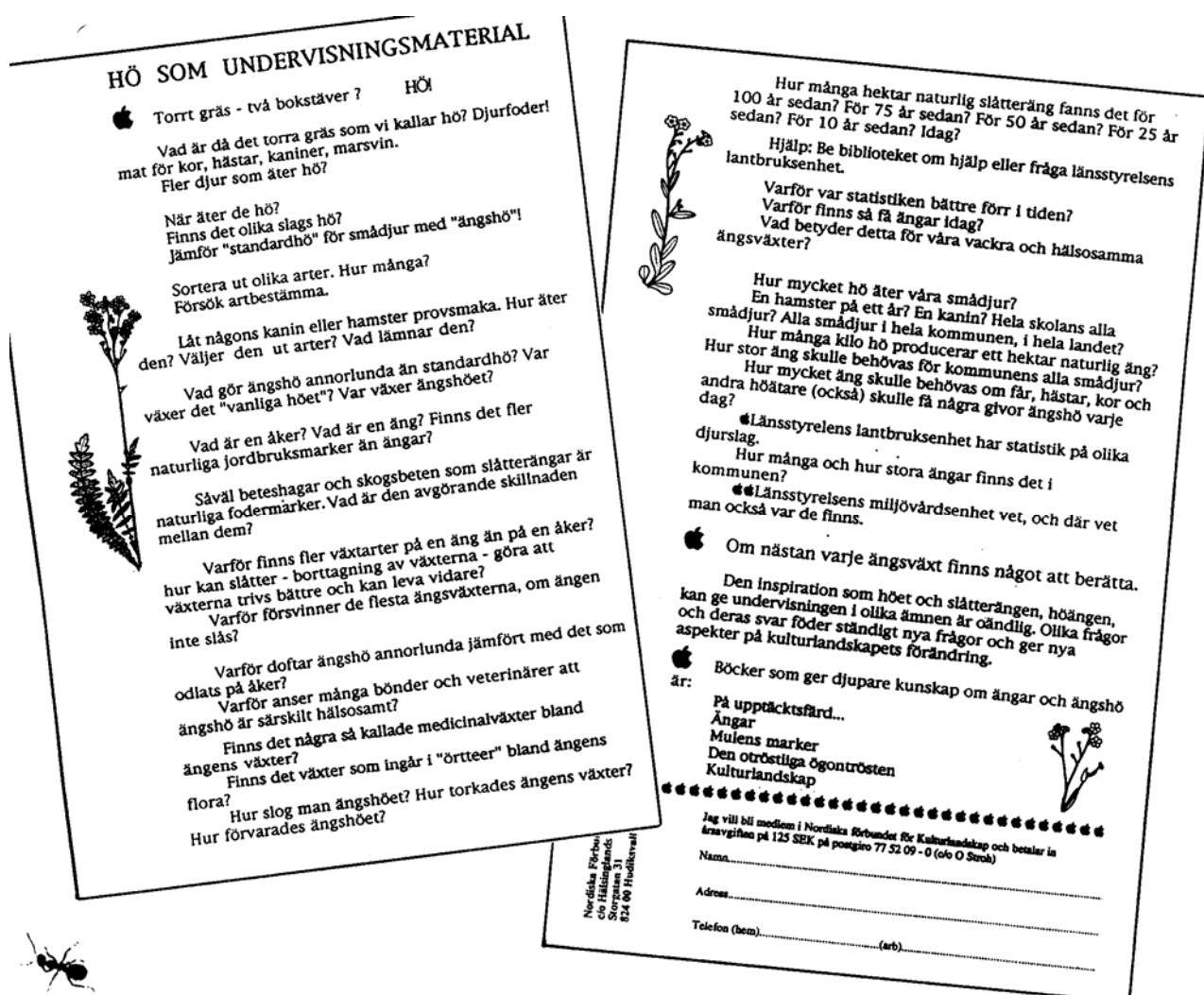
Kattfot och blå viol

Från Finland har det kommit ett par nätta publikationer som handlar ängar. Eeva Hæggström har varit med och gjort båda.

Den ena är på 20 sidor och heter Åländsk löväng - En beskrivning av lövängen i Nåtö Skärgård. Den ingår i en serie som kallas Sevärt, som behandlar landskapet Åland. Här svarar Eeva både för text och bild. De skildrar tillsammans det åländska lövängsbruket, som hållits levande in i vår tid. Arbetsmoment, redskap, örter, bär och landskap. De skära akvarellerna sätter sin prägel på den lilla boken, som Eeva utformat tillsammans med Marita Karlsson.

Den andra är dubbel i formatet men bara på tolv sidor. Den heter Kattfot och blå viol - en skrift om ängar. I den svarar Eeva för teckningarna medan maken Carl-Adam Hæggström står för texten. Natur och Miljö, den finlandssvenska riksorganisationen för naturvård är utgivare. Den ger ängshistorik, presenterar olika slags ängar, ängsväxter - örter, gräs och frylearter - och ängens hotade arter. Låsbräknar, gentianor, vissa dagfjärilar, spåstielmal, säfferotsmal är exempel på sådana. Avslutningsvis ges skötselråd.

(Lommen 13, december 1994)

Naturhøy fra slåtteenger

Norges Landbrukshøgskole - Fagtenesten hadde i 1994 ett projekt for naturhö. Ett idehäfte, URTERIKE SLÅTTEENGER, var ett resultat. Vi citerade:

"Tiltaket har flersidi nytteverdi. Det er et viktig mål å spre kunnskap om kulturmark og naturlig dyre og planteliv.

Økt kunnskap om slåttekultur kan bidra til å styrke interessen for å verne og utvikle gamle naturenger. Ved å ta vare på urterike slåtteenger kan vi skape bedre livsmiljø for sjeldne plantearter og øke mangfoldet og variasjon i kulturlandskapet.

Demonstrasjoner, dugnader og kurs for opplæring i bruk av gamle redskaper og arbeidsmetoder kan bidra til å holde tradisjonsrik kulturarv levende. Slåttekulturen omfatter også bygninger, tradisjonsmat og musikkarv.

Urterike slåtteenger inneholder mange forskjellige slags gras og urter som gir god lukt og smak til høyet. Grasavlinger fra gamle slåtteenger ugjør en verdifull fôrressurs for produksjon av Naturhøy. I dag produseres for litt høy i Norge til å dekke behovet for spesialhøy til smådyr. Kvalitetsproduksjon av Naturhøy kan skape sysselsetting og gi inntekter."

Nordiska forbundet for kulturlandskap var stolt over att ha inspirerat NLH-Fagtenesten till initiativet och tackade Unni Dahl Grue och Ingrid Finne Klynderud for det engagerade arbete de utfört och de resurser de plockat fram till Projekt Naturhøy.

Det fanns ett informationspaket som innehållt:

- * Ta vare på urterike slåtteenger
Folder 10x21 cm. 6 s.
- * Urterike slåtteenger
Engskjøtsel og slåttekultur skaper ny næring.
Idehefte A4, 36 s, illustrert med fargebilder.
- * Ta vare på urterike slåtteenger
Kombiner skjøtsel med produksjon av Naturhøy.
Diaserie nr 11, 67 dias.
Teksthefte A4, 16 s.
- * Bli med Pelle Kanin
Aktivitetsark for barn. A4, 4s.
(Se næsta sidan!)
- * Produktmerke for Naturhøy
Klistermerke med plass for producentens navn og adresse. 9x12 cm.

BLI MED PELLE KANIN

LÆR OM NATURHØY

Følg NATURHØYET fra det vokser som friskt gras i enga til det blir slått, tørket, lagret, pakket og brukt til dyrefôr.

Graset overvintrer under snøen og starter å vokse tidlig om våren. Rundt St. Hans er graset langt nok til at det kan slåes. Før deltok både barn og voksne i slåttorna. Mannfolk slo graset med ljå, mens kvinner og barn hjalp til med tåking og hesjing. I dag skjer det meste av slåtten ved hjelp av moderne maskiner og få arbeidsfolk.

Ved tåking mister gras og urter den friske fargen og blir grågrønt, sprøtt og lukter som krydder. Høy er smakfull og næringsrik mat for mange slags dyr.

Før var slåtteenger vanlige over hele landet. Nå må vi lete etter slike blomsterenger.

Gamle enger som ikke blir slått grov til med busker og trær. Gras og blomster forsvinner og insekter og dyr må finne nye steder å bo.

NLIH - Fagligressen
LØRÅS, TEL. 44 44 14 66, FAX. 44 44 17 02

NATURHØY - aktivitetsark Hjelp Pelle kanin å svare på oppgavene!

Skriv navnet ditt her: _____

TA VARE PÅ URTERIKE SLÅTTEENGER!
Kombiner skjøtsel av kulturmark med produksjon av naturhøy!

13

Hjelp Pelle å få høyet i hus til vinteren

Når graset i sårer og hesjer var tørt, ble høyet kjørt på låven med hent og høyvogn. I dag blir høyet tørket ute eller inne på tørke på låven før det blir presset til bunter og baller.

Pelle står klar med gaffelen sin for å hjelpe Per og Pål med å lesse høy opp i vognen.

Tegn Blakken og husfaset!

Om vinteren spiser Pelle kanin høy hver dag

Ved juletid har husdyra spist opp nesten halvparten av vintermaten sin.

Regn ut hvor mye høy Pelle trenger fra midten av september til slutten av mai.
Regn med matrasjon for 250 dager.
Kaniner spiser ca. 150 gram høy hver dag.
Hvor mange kilo høy trenger Pelle gjennom vinteren?
Husk at 1 kilo er det 1000 gram.
Svar: _____

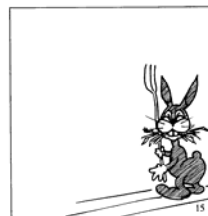
Tegn Pelles vinterforysning med høy!

Bli med Pelle kanin på låven

Om vinteren blir høyet lagret på låven til det blir gitt som fôr til husdyra. Tidligere ble kornband lagret på låven før de ble tresket. I dag bruker vi kornband som julekett til fuglene.

I eventyret *bor julenissen på låven*. Pelle henter gaffelen sin og finner seg en høydott til julemat.
Vet du hva nissen spiser til jule?
Hjelp Pelle med å tegne julenissen som sitter i høyet og koser seg med livretten sin!

15

Høy er livretten til Pelle kanin

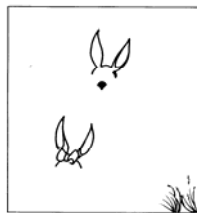
Høner og griser liker best korn og kraftfôr, mens andre kjæledyr og husdyr spiser friskt gras eller høy.

Kjenner du flere dyr som er grasetere?

1. _____
2. _____
3. _____
4. _____
5. _____
6. _____

Hjelp Pelle kanin med å tegne noen av dyra!

Vet du forskjell på vanlig høy og naturhøy?

I vanlig høy finner vi bare 10-15 ulike slag gras og blomster. I naturhøy er det over 50 forskjellige slag!

Pelle og Pia kanin har gjemt seg blant gras og urter i enga.

Tegn noen engblomster som du kjenner. Finn ut hvilke farger disse blomstene har!

1. Ballblom _____
2. Blåkløkke _____
3. Marikåpe _____
4. Prestekrage _____
5. Ryllik _____
6. Rodkløver _____

Pelle kanin titter på at vintermaten blir slått og tørket

Når gras og urter er utvokst og har blomstret, bør enga slås og graset tørkes. Modne frø spres, spiser og blir til nye planter neste år. Tidligere var hesjing en vanlig måte å tørke graset på.

Hva kalles slåtteverktøyet som Per og Pål bruker?

Sett riktig nummer i stiklene på tegningen.

1. Slåmaskin _____
2. Ljå _____
3. Høyvogn _____
4. Høygaffel _____
5. Højestaur _____
6. Højestreng _____

14

Hvordan skal kaniner stelles?

Både kjæledyr og husdyr krever riktig mat og godt stell for å trives. Gi dyra rent vann hver dag.

Om sommeren spiser Pelle friskt gras og bladvekster som løvetann og kløver.

Tørt høy, kornblanding og rovekatter er vinterkost.

Pelle og vennene hans trives både inne og i friluft. Buret er lettere å holde rent når det står ute.

Pelle liker å leke, bli koset med og løpe fritt hver dag.

Pelle kanin er trett og har sovnet i huset sitt! Kan du tegne kaninburet til Pelle?

Pelle kanin på skolebesøk

Er det noen i klassen som har et koseedyr som spiser naturhøy?

Kanskje kan kjæledyret være med på skolen en dag eller to. Undersøk først om det er noen i klassen som ikke tåler høy eller kjæledyr.

Pelle liker å være på besøk i klasserommet!

Tegn deg selv og matpakken din ved siden av Pelle!

Bl med på gårdsbesøk

Spør læreren om å få besøke en gård med husdyr og hjelpe til med føring og stell av dyra.

Store husdyr som kyr, sauer og geiter spiser vanlig høy, silo og kraftfôr.

NATURHØY brukes til kjæledyr som kaniner og marsvin og til hester.

Noen gårder produserer NATURHØY som selges som fôr til kjæledyr. Be om å få hjelpe til med å pakke høyet i poser og sette på NATURHØY-etiketter.
Har dere lyst til å selge NATURHØY og tjene noen kroner til klassekassen?

Pelle kanin takker for at du ville lære om naturhøy og kaniner!

16

Smak av sommar!

Slåtterängen - denna sommarsymbol med ett överflöd av gracila gräs, prunkande örter och ljuva dofter - riskerar att helt försvinna. Den naturliga ängen ger utan att kräva något åter. De många växter, som bildar ängsfloran, är alla anspråkslösa när det gäller näring från marken, men fordrar i gengäld ljus och värme. Gödsel, eller en filt av fjolårets oskördade växter, är båda lika farliga för den traditionella slåtterängens blommor. De gynnar bara några få frodiga och högvuxna arter; hundkåx, hallon och brännässla, för att nämna några exempel.

Ängshö är nyttigt. Erfarna veterinärer har vittnat om att artrikedomen har en bra effekt på djuren. Kan ängshöet återfå en del av sin gamla betydelse som åtråvärt foder, ökar också förutsättningarna att bevara de älskade sommarängarna.

Nordiska Forbundet för Kulturlandskap har tagit initiativ till en samordnad marknadsföring av ängshö. I en första vända är det tänkt att ängshöet skall erbjudas som foder till kaniner, hamstrar och andra smådjur eller som godis till sporthästar. Kanske blir det så småningom en vidare användning säger Åke Carlsson, som är projektledare. Bara det bästa är gott nog.

Nog bör det finnas möjligheter att få avsättning för åtskilliga ton artrikt ängshö.

Smådjursstocken är stor. De grossister som till zoobutiker säljer tråkigt vallhö, med bara ett par olika, hårda gräsarter, har vardera en omsättning på cirka tio miljoner kronor.

Konstnären Britt-Marie Hallbert har för förbundet gjort en speciell etikett. Den kan brukare av ängar med ett rikt innehåll av de arter, som kännetecknar en riktig slåtteräng, sätta på förpackningen när de vill sälja sitt ängshö. Etiketten är en kvalitetsdeklaration. Ängsbrukarna får den till självkostnadspris av förbundet. Statens naturvårdsverk stöder projektet.

Närmare information om projekt Ängshö lämnas av Åke Carlsson, Östergården, Siene 5334, S-447 00 VÅRGÅRDA..

(Lommen 8, december 1992)

Smak av sommar!

Under denna rubrik presenterade vi i LOMMENs decembemummer för två år sedan vårt och Åke Carlssons, av Naturvårdsverket stöttade, projekt Ängshö.

Vi ville precis som NLH-Fag-tjenesten skriver, värna och utveckla gamla slåtterängar, odlingsminnena och den mångfald av liv som en äkta höäng är full av - smaken av sommar.

Konstnären Britt-Marie Hallbert har för förbundet gjort den etikett med svensk text, vilken ängsbrukarna som en kvalitetsdeklaration kan sätta på sina höförpackningar .

Kanske kan verksamheten med Ängshö i Sverige få en uppsving 1995. Just nu funderar man som bäst på Skansen i Stockholm på

om inte de ska starta en detaljförsäljning av Ängshö till sina besökare. Det vore ett fint initiativ. Intresserade producenter bör ta kontakt med

Leif Johansson, Stiftelsen Skansen, Box 27807, 11593 STOCKHOLM. Tel 08-66 30 500.

(Lommen 13, december 1994)

I 2006 upplyser Åke Carlsson:

Tyvärr är projektet nedlagt. Stora livsmedelsaffärer vill inte köpa från privatpersoner. Det finns nog en och annan som levererar till zoologiska affärer, men då används inte etiketten. Det finns en del smådjursägare som passar på att skaffa sig hö i samband med slåttern. Det kanske skulle gå att sälja en del ängshö till gårdsbutiker, som blir allt vanligare.

Seväs siläng - den sista i Norden

Som erkänsla för arbetet med att bevara slåttermyren Pyöreänojas kulturarv överlämnade Nordiska Förbundet för Kulturlandskap den 17 juni 1992 förbundets diplom som hedersgåva till Uno Sevä och Göte Nuottaniemi.

Ju längre norrut odlingen sträcker sig, desto större blir också den areal som den behöver för försörjningen. Utmarkerna har ofta överträffat inägorna i ekonomiskt värde. Hävden sträckte sig till avlägsna sommarbeten och ensliga slåtterängar på myrar i de djupa skogarna. Starrmyren eller gräsmyren var ett villkor för bestående bygder.

Starrhöets fodervärde är lika stort som vallhöets, om det bärgas och förvaras med samma omsorg. Dock lär starrgräs ha en annan och sämre beskaffenhet i södra Sverige än i Norrland. Här har ljuset en betydelse. Myrängarnas avkastning växlar beroende på vattenförhållandena och på hur ofta de slås. Med en lagom lutande och ett vattendrag i närheten kan naturängen kultiveras och en siläng skapas. Genom grävda fåror i torven och ett system av fördämningar leds vattnet att sila över hela myren.

Nytan av detta är dels att växterna får ett närings-tillskott från slam och lösta näringsämnen, dels att det rörliga vattnet tillför marken och växterna syre. Det

senare innebär att växternas förmåga att ta upp näring ökar. Under början av 1840-talet uppmärksammade hushållningssällskapen i Norrland översilningen som en bra metod för att förbättra svaga slåtterängar. Idéerna spreds och utvecklades fram till 1870-talet, men avtog sedan successivt. Med konstgödsel och vallodling kunde man skörda större volymer med mindre arbetsinsats. Myrhöet har dock, alldeles som höet från naturliga ängar på hårdvall, sin speciella och varierade artsammansättning. Vissa djur mår bättre av det än av vallhö. Vid magproblem kan det fungera som medicin.

Uno Sevä från Kolari i Pajala skördar myrhö på Göte Nuottaniemis siläng Pyöreänoja för att få ett bra tillskotts-foder åt sina renar. Förmodligen är detta den sista silängen i landet, som på traditionellt sätt ingår som en del i ett levande jordbruk.

I årsskriften NORDISK BYGD nr 7, 1993, som har temat Kulturlandskap i marginalbygd, kommer Sibylla Niemi att berätta mera om Seväs siläng.

Nöden är uppfunningarnas moder

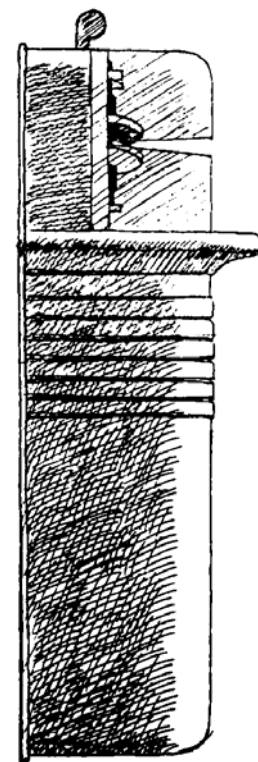
Erling Svensson är en slåtterkarl vid Hullsjön nära Trollhättan i Västergötland. Vid förra årets slåtter fick han ingen hjälp att dra slipstenen. I ren desperation gick han efter en knivslipare modell Fiskars. Detta redskap visade sig vara ett suveränt hjälpmedel att hålla lien vass. I glädje över att ha ett effektivt redskap slog han en flerdubbelt större yta än tidigare år. Han kunde t o m med lätthet slå gräsmattans korta gräs.

Knivsliparen kan ersätta brynet, men eggen behöver ibland tunnas ut på en slipsten. Lien stryks som vanligt med en liesticka. Denna bör helst sakna beläggning.

Knivsliparen borde tillverkas i en modell modifierad för liar. Ett bättre handtag vore välkommet, liksom en något bredare skära i kåpan, eftersom det kan vara svårt att nå ner med eggen till sliptrissorna.

I de affärer jag kontrollerade, varierade priset på Fiskars knivslipare mellan 48:- och 76:- SEK.

Åke Carlsson

"Knivsliparen"

RESTAURERING AV ÄNGS- OCH HAGMARKER.

Skötsel av naturtyper. 146 sidor. Rikt illustrerad.

Olof Johansson, Pekka Hedin. Naturvårdsverket 1991.

Det är dyrt att restaurera. Det är mycket billigare att vårda och underhålla. Detta gäller inte minst ängar och hagar. Dessutom är det inte alls säkert att man når de mål man ställt upp då restaureringsarbetet startar. Tiden av ohävd och vanvård har spolierat förutsättningarna för att

återföra de värden som gått förloade.

Olof och Pekka förklarar i sin bok varför det kan gå snett och hur man kan gå till väga för att förutsättningarna att lyckas skall vara goda. Med utgångspunkt i fem praktiska exempel - Jordmarkshagen i Mälardalen, Lövnäshagen i Västmanland, Högsbala äng i Västergötland, Ire i Blekinge och Fjärås bräcka i Halland - belyses problemen vid restaurering upp.

Genomgången är noggrann. Metoder, hjälpmedel och kostnader behandlas ingående.

Inte enbart de som professionellt sysslar med bevarande av odlingslandskap har nytta av boken. För ideellt arbetande är boken en guldgruva. När de deprimerande misstagen kan undvikas är ju landskapsvård enbart roligt och stimulerande.

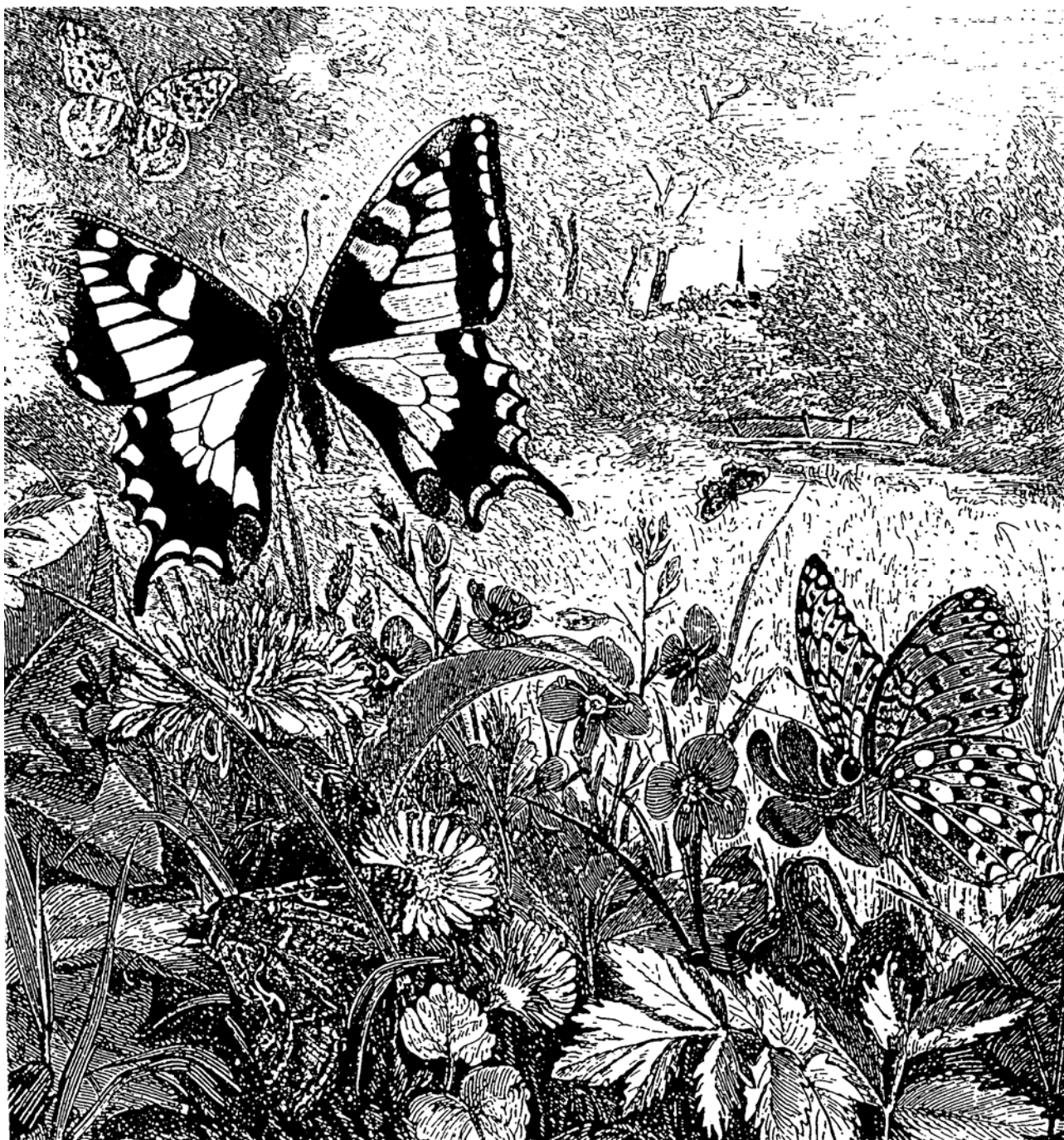
Också alla de som någonstans har en stuga med igenslummade omgivningar har stort utbyte av boken.

Växter man möter i restaureringsarbetet, både oönskade och önskade, presenteras utförligt i ord och bild. Man förstår varför de finns eller saknas.

Pekkas konstnärliga ådra kommer bäst till sin rätt i de ingående porträtten av olika växter. Tyvärr verkar det som om inspirationen trutit i landskapsbilderna. Kanske är det maneret med tusch och färgkrita som inte riktigt passar i sammanhanget.

Säterbruk och faboddrift har en tid varit i fokus för förbundet. Här bär Stina Strandberg hö i en skruk (korg) på Vendåsvallen i Hälsingland, 1947.

Demat

Ordet 'demat' er et gammelt, både tysk og dansk flademål; måske med frisisk baggrund, da det mest kendes fra marsken. Det kan oversættes til 'dagsmål' og betegner det areal mark eller eng, som en mand med le kan slå på en dag. I gennemsnit ca ½ hektar, men meget afhænger jo af både arealet, manden og leen. Andre former af ordet har været 'deimeth', 'deymæth' og 'dajmer'.

Hele Høets Historie

Først åd hun skoven
Gumlede urter og star,
opvækst og krat dueurt, mjødurt og skrub.

Og grene i massevis, blade og knopper, kviste og bark
Bøvsede op og tyggede drøv.
MØØHH.

Om vinteren kunne man fælde et træ
så fik hun knopper at æde, kviste og bark.
Græssende køer i træernes toppe;
brændsel og tømmer for resten.

Men hvad så med ulve og snestorm og kulde?
Så hellere holde koen i huset
med hyggelig varme og gumlen
og tryghed i mørket.
Og skoven kom med ind i huset:
Om sommeren tog man de grønneste grene
med løvkniv og tørred til løvhø til vinter.

Det tynde blev gumlet
det tykke blev brændt
det hele gav varme i huset.

Og gødning.
Livsvigtig gødning til marken.
Da skoven var ædt
fik engene plads
og overdrev, heder og agre.

Kørne gumlede urter og græs
saftigt og fint, lidt grene i farten
og buske.

Nemt nok at nå
men om vinteren vissent og dækket af sne.
Hvad gør man så?
Lader dyrene sulte?
Ja, nok, men ikke ihjel.
For engen ku' gemmes som hø:

Om sommeren tog man med leen de saftige urter og græsser;
lod tørre til duftende, knitrrende, blødt, appetitligt og nærende hø
til at gemme på loftet blandt nisser og mus, så meget som muligt
til vinterens gumlende munde, så mange som muligt, men ej heller fler.

Helt indtil igår
har stakke af hø på loftet
været det der sku' til
for at dyrene klarede vinteren.

»ALT KOD ER HØ

Pennetegning

Tit måtte de bæres
når foråret kom
udhungrede, slunkne
fra staldmørket ud i det grønne.

Kun hæssevis hø kunne afværge døden
hvert eneste strå fra hver agerren, grøftekant, mose
og åbred
skulle skæres og tørres og gumles
- ornbytte dødning med gødning.

Det vil vi mindes
og holde i hævd
med velslebne leer,
med river,
med duftende hø
og med velslagne enge og grøfter
på hver lille plet jord som kan bære lidt hø til at
gumle.

Bjørn Petersen

I Lommen lå även Clas Tollins beskrivelse:

Historiska landskapslaboratoriet Äskhult

Att resa till Äskhult är som att göra en resa i tiden. Byn har kvar sin 1700-tals karaktär med en tät gårdsbebyggelse samlad till bytorget, eftersom ingen av

I Äskhult pågår arbetet med att återskapa och levandegöra ett odlingslandskap med bebyggelse, bytomt, inägor och utmark som det gestaltade sig före storskiftet 1825-27. Så långt det är möjligt ska hävdformer, markanvändning och fredningssystem bli de samma som före den agrara revolutionen.

Var sak på sin plats!

Att rekonstruera historisk åker i Äskhult.

De mänskliga villkoren i det äldre bondesamhället är en svårfångad del av vårt kulturarv. Knappast någon nu levande svensk har en bild av landskapet före den agrara revolutionen och laga skiftet. Det behövs därför ett antal historiska *referensmiljöer* där jordbruket kan bedrivas utan krav på avkastning eller rationell produktion. Redan finns det anläggningar i form av friluftsmuseer och en del hembygdsgårdar som fyller en viktig funktion i dessa sammanhang bl.a. som genbanksvärdar för äldre husdjursraser, grönsaker, frukt och bärsorter. Detta räcker dock inte. På några platser behövs också fullständiga musealt bedrivna jordbruk. Sådana *historiska landskapslaboratorier* eller museijordbruk måste ha en hög ambition vad gäller autenticitet för hus, anläggningar, äldre markslag och brukningsformer. Värdefulla insatser av detta slag pågår för närvarande bl.a. i Östarp i Skåne, Råshult i Småland, Heljesgården i Västergötland och Föllingsö i Östergötland. Det är dock bara Äskhult i Förlanda socken i norra Halland som omfattar en hel bymiljö med alla byggnader och ägor från bytomt till den yttersta utmarksgränsen.

Fram till sommaren 1999 låg det totalröjda och handelsgödsladade åkergärdet som en lysande grön anakronism mellan den gamla byn och de röjda och åter hävdade ängarna. I och med den sista stora röjningen 1956 hade alla synliga strukturer och spår av den äldre tegindelningen försvunnit. Däremot fanns ett stort antal block med borrhål för lyftjärn tippade runt om åkergärdet. Dessa skulle nu återföras till sitt tidigare läge. Under tre dagar i november 1999 placerade grävmaskinisten Olof Axelsson med hjälp av sin Åkerman H7:a 104 stenblock i varierande storlek på åkrarna kring byn.

Rekonstruktionen av Äskhults åkermark som den såg ut före den agrara revolutionen inleddes med noggranna studier av äldre kartor samt fältformer och lämningar i kanten av den moderna åkern.

Den äldsta storskaliga kartan över Äskhult upprättades 1825 av lantmätare Johan Georg Schallin (M15-37:1). Kartan visar att den centrala åkermarken bestod av ett 700 meter långt och 150 till 200 meter brett område runt om bytomten. I denna fanns drygt 50 mindre impediment i åkern som sannolikt utgjordes av röjningsrösen, jordfasta block och mindre åkerholmar.

Odlingsrösenas placering och förekomsten av långsträckta renar och impediment visar att åkern tidigare var indelad i ett flertal långsmala tegar. Denna äldre tegindelning gick vinkelrätt över moränlimpan. Tegindelningen är särskilt tydlig i drumlinens östra och centrala delar. Teggränser, jordfasta block och lägen för ”nygamla” röjningsrösen identifierades med hjälp av satellit posi-

tionering (GPS) och märktes sedan ut med olikfärgade stakkäppar. Slutligen grävdes två 100 meter långa sökschakt vinkelrätt mot den förmodade tegriktningen. Det visade sig då att teggränserna kunde beläggas i markprofilen i form av störningar eller matjordspackningar, och att de nästan på metern överensstämde med rekonstruktionsförslaget.

Något liknande försök att återställa åkerns utseende till tiden före stenbjörnens och dynamitens tid har mig veterligt inte tidigare gjorts, och sällan har ett antikvariskt projekt väckt så starka och motstridiga känslor. Rent principiellt bör det dock inte vara någon skillnad på att restaurera en åker eller en slåtteräng eller en slottspark.

Under hösten 2000 lades ytterligare 80 block tillbaka. Genom att stentippar och upplag försvunnit har även omgivande mark blivit prydligare och mer "ålderdomlig".

De närmaste åren kommer en museal odling av korn, lin och havre att påbörjas. Med minskande kvävehalt och lättare brukningsredskap kommer efterhand hotade ogräs och äldre spannmålsarter att erhålla en tillflykt samtidigt som vår historia blir tydligare. gårdarna flyttades ut vid laga skiftet.

Text: Clas Tollin

En *drumlin* är en långsträckt moränrygg i isrörelseriktningen.

Göttas och Jönsas gårdar med en grov, tidigare hamlad lind i förgrunden.

Mårtagården

När vissa hus avviker från mängden genom sin storlek, genom sin dekor eller på annat sätt, blir man nyfiken på orsakerna.

Hälsinglands träslott finansierades till exempel med skogsförsäljning. Bergsmansgårdarna i Mellansverige kan kopplas till en högkonjunktur för järnbruken.

Förläggargårdarna i Sjuhäradsbygden vittnar om den rikedom, som driftiga textilföretagare kunde samla ihop.

På samma sätt bär kaptensgårdarna i Nordhalland vittnesbörd om en högkonjunktur för vissa skikt av landsbygdsbefolkningen.

Det gäller dem, som vid sidan av lantbruket också bedrev sjöfart i större eller mindre skala.

Egentligen var sjöfart en stadsnäring och som sådan givetvis reglerad av myndigheterna.

Utrikeshandel var förbehållet vissa större, så kallade stapelstäder. I norra Halland fanns dock redan under landskapets danska tid, alltså före 1645, en etablerad, landsbygdsbaserad sjöfarartradition.

Denna tradition såg sig svenskarna tvungna att acceptera efter att Halland blivit svenskt, även om man gjorde vissa försök att kanalisera handeln via Kungsbacka eller Göteborg.

Rikedom som sjöfarten gav är också klart avläsbar i Onsala kyrka med dess rika utsmyckning, Lars Gathenhielms gravkor med mera.

Kaptensgård och stiftelse

De flesta kaptensgårdarna byggdes under bondeseglationens guldålder i slutet av 1700-talet. De är vanligen litet större än de ordinära bondgårdarna, i varje fall gäller detta manhuset, som påfallande ofta har en inredd takvåning med en eller flera takkupor. Ibland är manhusen uppförda i två våningar som Wea i Släps socken. Mårtagårdens manhus är uppfört 1780 av skepparen, tillika borgaren i Kungsbacka, Lars Jönsson Ryberg. Han tillhörde de vittbefarna. I november 1777 avseglade han från Göteborg till Madeira med malmögaleasen Anna Caisa. I lasten fanns inte mindre än 780 tunnor sill. Under hemfärden begav han sig på jakt efter frakter kring Medelhavet. Det var tydligen så lukrativt, att han vid hemkomsten kunde bygga sig ett nytt hus.

1790 övertogs gården av sonen, kapten Jöns

Ryberg, medelhavsfarare även han. Han förde 1797 befäl på briggen med det revolutionärt klingande namnet Medborgaren.

Hon var ett av sex svenska fartyg som uppbringades av Jussuf Pascha av Tripolis. Han beslagtogs lasten och fängslade besättningarna. De frigavs först ett år senare, efter att en svensk fregatt hade sänts till Tripolis och ett nytt avtal hade slutits. Därefter var gården i släktens ägo tills en dotter, Maria Benedikte, ingick äktenskap med kapten Andreas Cullberg 1879.

Näringsfriheten efter 1864 utnyttjade Andreas Cullberg till att etablera sig som redare i Onsala. I samband med en konkurs måste han lämna gården, som då inköptes av sjömannen Adolf Larsson och hans hustru. Efter faderns död övertog sonen Knut Larsson gården 1937. När Knut gick bort 1961, överläts gården till Knut och Tora Larssons stiftelse Mårtagården.

Husen

Gården är sedan 1880 grupperad i U-form, men har tidigare varit helt kringbyggd runt den stensatta, gräsbevuxna

gårdsplanen. Manhuset är av typen hallandslänga eller framkammarsstuga med entréfasaden mot väster.

På sedvanligt sätt har huset två ingångar, med finentrén till höger och köksentrén till vänster.

Köksentrén skyddas av en gotikinspirerad liten förstuga, troligen från senare delen av 1800-talet, och

fasadlivet är upplyft till en frontespis på andra våningen.

Väggarna är klädda med vitmålad locklistpanel och taket

är täckt med enkupigt rött taktegel. Stommen är knuttimrad och har tidigare varit täckt med rödmålad träpanel. På baksidan finns en tillagd utbyggnad och en

jordkällare. Interiört är huset mycket välbevarat och inrett på passande sätt för välmående sjöfarare och

hemmansägare. Det har inte förändrats efter Knut Larssons död 1961.

Från finentrén kommer vi efter farstun in i salen till höger, och där innanför ligger stora sovrummet, eller kontoret. Till vänster om farstun, ligger stugan. Innanför stugan ligger matrummet, lilla sovrummet

och längst

bort köket med skafferiet i en utbyggnad på baksidan.

Större delen av inredningen i de olika rummen är arvegods från Knut Larssons föräldrar, far- och morföräldrar.

Flera av möblerna är tillverkade i Lindome söder om Göteborg, som var känt för sitt högklassiga hantverk.

På vinden finns två kammare, den större med en praktfull kakelugn från husets

byggnadstid. Här finns också ett i sen tid inrett kök, som tillsammans med före detta drängstugan bildar ett litet badgästmuseum.

Av uthusen är det västra, det som ligger mitt emot bostadshuset, jämnårigt med detta, alltså från 1780.

Det är rödmålat och delvis knuttimrat, och takåsen bärs upp av en ålderdomlig, så kallad mesulakonstruktion.

Denna består av stolpar med klykor i vilka takåsen vilar. Den del av uthuset som innehåller en lada, är uppförd av resvirke med faluröd brädklädsel. Taket täcks av enkupigt tegel, men var tidigare traditionellt halmtäckt.

I vinkel mot den gamla längan ligger ett uthus från 1833, vilket är uppfört i resvirke med faluröd brädklädsel och tvåkupigt tegeltak. Mellan de båda längorna finns ett litet avträde.

Utanför denna länga ligger den stora trädgården inramad av stenmurar. Väster om 1780-talslängan ligger gödselstan och där bortanför en stor lada. Vid ladan börjar en strövstig genom Mårtaskogen, som bland annat har en vacker utsiktsplats uppe på berget. Skyltar upplyser om områdets flora och om hur markerna tidigare har brukats.

Stiftelsen Mårtagården anordnar visningar, utställningar och andra aktiviteter under sommaren. Sedan april 2003 ingår Mårtagården tillsammans med kaptensgården Apelhögen i Hallands första kulturresevat.

Utdrag ur boken Husesyn - Hallands byggnadsminnen. Text Björn Petersen, foto Arne Persson. Länsstyrelsen Halland tyvärr utan fotos enligt Lommeredaktörens IT-tekniska oförmåga:
(Se boken, eller se Hallands Länsantikvaries illustrerade årsredogörelse 2004 "Långa Vågor")

Grimetons radiostation

När man åter närmar sig kuststräckan, fångas blicken av sex höga master, som resa sig med jämna mellanrum, sex Eiffeltorn i rad, genomskinliga som spöken mitt på ljusa dagen.

Så skrev litteraturoccenten Fredrik Böök i "Resa genom Halland" i STF:s årsskrift 1933. Då hade Grimeton-stationen ännu inte fyllt tio år och representerade fortfarande modern radioteknik. I dag, när stationen sedan länge nått pensionsåldern, kan vi konstatera, att den sedan 2004 finns med på UNESCO:s världsarvslista som ett industriminne.

Radiokontakt över Atlanten

Under första världskriget visade det sig hur sårbart ett kabelberoende kommunikationssystem var under en avspärning. Radiotrafiken kunde lätt störas och saboteras.

Speciellt var det ett problem för Sverige att få fungerande telegramförbindelser över Atlanten med USA. En trådlös station i Karlsborg hade öppnats 1918, men den höll inte måttet. Sedan statsanslag hade beviljats 1922, började man att leta efter en lämplig plats för att bygga en ny, kraftig radiosändare för telegramtrafik.

Sändarens radiovågor fordrade så fri väg som möjligt till mottagaren i USA. Den borde därför placeras på Västkusten, vid ändpunkten av en jättelik cirkelbåge, som gick över öppet vatten mellan Danmark och Norge, norr om Skottland och med slutpunkt i New York. Då hamnade man på den svenska sidan mellan Falkenberg och Varberg. Man stannade för en placering i Grimeton, cirka 10 kilometer öster om Varberg. En mottagarstation av beskedligare format byggdes utanför Kungsbacka, och själva telegramexpeditionen låg i Göteborg.

Bygget

I november 1922 sattes spadarna i jorden, och först fick man anlägga infrastrukturen i form av vägar och grunder. Därefter uppfördes alla de byggnader som behövdes för driften, för den tekniska apparaturen och för att hysa arbetskraften.

Den 1 december 1924 togs stationen i reguljär drift, men invigdes officiellt först sommaren året därpå av kung Gustav V, som bland annat avsånde ett telegram till USA:s president Calvin Coolidge.

Husen

Grimetonanläggningen har ritats av arkitekt Carl Åkerblad, Stockholm. Den består av ett flertal byggnader med fast sammanhållen arkitektonisk komposition.

Stationsbyggnaden är ett självklart huvudmotiv vid sidan av de sex 127 meter höga järntornen.

Stationsbyggnaden är uppförd som en vitputsad envåningsbyggnad med en markerad, förhöjd mittdel.

Stilmässigt innehåller den drag både av stram nyklassicism och av funktionalism.

Kring stationshuset grupperar sig en del andra uthus och nyttobyggnader, bland annat ett litet hus, varifrån man med elström kunde värma bort is från antennledningarna på vintern.

Genom att avståndet till Varberg på 1920-talet uppfattades som tämligen långt, ansågs det rimligt att anlägga en särskild by för personalen i anslutning till stationen. Det var naturligtvis också praktiskt att bo nära arbetsplatsen, eftersom stationen drevs dygnet runt, och personalen därför fick arbeta i skift.

Med undantag för chefsbostaden och de två förmansbostäderna, som är prefabricerade, har Carl Åkerblad även ritat arbetarbostäderna. Till skillnad mot stationsbyggnadens avantgardistiska arkitektur griper personalbyn tillbaka på ett äldre tema, nämligen bruksortens välplanerade och hierarkiskt tydliga bebyggelsemönster.

I stället för bruksherrgården är det chefsvillan som är dominerande visuell fond i slutet av den ena raka gatan, medan personalens parhus grupperar sig vid en annan rak gata, i rät vinkel mot den förra. Samtliga hus är rödmålade trähus på temat "Den röda stugan med de vita knutarna". Runt husen finns häckomgärdade trädgårdstäppor för odling och avkoppling.

Svenskamerikansk spetsteknologi

Grimetonstationen stod vid sin invigning på toppen av samtidens radioteknik. Utrustningen kom från RCA i Amerika, och hjärnan konstruktionen var svenskamerikanen F W Alexanderson (1878-1975). Hjärtat i anläggningen var den växelströmgenerator (Alternator), som Alexanderson hade konstruerat och en multipelantenn med en signalstyrka, som var 5-6 gånger starkare än den, som var gängse för horisontalantennen. Multipelantennen bärs upp av 6 stycken 127 meter höga järntorn i fackverksteknik. Tvärlinjerna är 46 meter breda, och i dessa hänger de tolv antenntådrarna med en sammanlagd längd av 2 200 meter. Jordledningssystemet består av hela 20 mil nedgrävd koppartråd!

En ny teknik

Den radiotelegrafiska utvecklingen gick fort, och redan 1938 ersattes Grimetons långvågssändare av en ny kortvågssändare i Enköping. 1939 installerades två kortvågssändare i Grimeton. En viss storhetstid

återupplevde långvågen under andra världskrigets kalla vintrar, när förhållandena för kortvåg var mindre gynnsamma. Så sent som på 1980-talet hade också marinen glädje av att långvågen gick bra fram i vatten. Då kunde man lättare hålla kontakt med ubåtsflottan. Av ett nätverk på som mest ett tjugotal alexandersonsändare runt om i världen är Grimeton den enda som är kvar – och dessutom i fungerande skick.

I den vackra sändarhallen kan man verkligen uppleva historiens vingslag bland de imponerande gamla maskinerna. Man kan låta sig förvånas av de höga masterna och tjusas av den idylliska personalbyn. Till och med den gamla stationsbilen – en Chevrolet modell

1931 – finns kvar.

Ett visitor´s center

2004 fördes Grimetonstationen upp på UNESCO:s världsarvslista. Därefter har man byggt ett så kallat Visitor´s Center, där den pedagogiska verksamheten gentemot skolor och allmänhet kan få en fastare form. Anläggningen visas för allmänheten under sommaren i samarbete med Länsmuseet Varberg och en vänförening, "Alexander". Den har bildats av tidigare anställda och andra intresserade för att bevara och levandegöra den äldre tekniken. Namnet är förstås hämtat från det svenskamerikanska uppfinnargeniet Alexanderson. Mellan åren 1905 och 1973 inregistrerade Alexanderson inte mindre än 344 patent. Det torde vara ett svårslaget rekord!

ÅRSMÖTE 2006 i HALLAND, SVERIGE

Nordiska kulturlandskapsförbundets årsmöte 2006 avhålls i år i Halland, på den svenska västkusten.

Årsmötet går av stapeln fredagen den 16 juni. I anslutning arrangeras som vanligt ett flerdagarsmöte med föreläsningar och fältseminarier. Vi skall få se ett Halland när det är som ljuvligast, i juni månad! Allt från den saltstänkta kusten över mellanbygdens böljande ådalar till inlandets skogsbygder! **Välkomna!**

Det geografiskt lilla landskapet Halland, mellan storstadsregionerna Västra Götaland med Göteborg och Skåne med Malmö/Köpenhamn, är numera Sveriges mest expansiva län! Hallands befolkning ökar årligen mest i landet och invånarantalet närmar sig 300.000 fördelat på sex kommuner. Varför flyttar så många hit? Närheten till Göteborg, Sveriges andra stad, är betydelsefull. Men det är också så, att Hallands landskap är attraktivt, många söker sig hit för "den goda livsmiljön" - en kombination av kust med både klippor och sandstränder, stora bok- och barrskogar och däremellan en omväxlande, böljande och bördig mellanbygd kring de största åarna Viskan, Ätran, Nissan och Lagan.

Halland är också ett av Sveriges mest jordbruksintensiva län, dvs vi har många lantbruksföretag och landskapet präglas ännu av jordbruket. Värdena i detta landskap bevaras å ena sidan, i mindre skala, genom att staten inrättat reservat och å andra sidan, när det gäller "vardagslandskapet"/produktionslandskapet genom EU-stöden. (För framgång krävs ett gott samarbete mellan naturvården, kulturmiljövården och lantbruket. Se länsstyrelsens hemsida www.n.lst.se/n/)

Vilken betydelse har kulturlandskapet för en god livsmiljö? Finns det en konflikt mellan samhällets långsiktiga mål att åstadkomma Hållbar utveckling och God livsmiljö å ena sidan och Regional utveckling och tillväxt å den andra?

Under dagarna i Halland kommer vi att första dagen uppleva Äskhults gamla by under restaurering till ett utseende omkring år 1800, hedlandskapet på inlandsisens lämning Fjärås bräcka och Tjolöholms slott inom "Kungsrike" i Kungsbacka kommun. Andra dagen ägnas åt strandängarna söder om Varberg, bokskogens kulturlämningar och kulinariska produkter, EU-stöden och Ekomuseet i Ätradalen samt sandsträndernas flora och fauna. Tredje dagen, söndagen, utgör ett extraarrangemang med besök på Sveriges bästa fågellokal på Getterön och på det nya världsarvet Grimetons radiostation utanför Varberg. Vi startar på torsdag kväll med inledande presentationer av Hallands natur- och kulturmiljö och kring årsmötestemat.

Föreläsningen kommer att ske på den fd sommarkolonin för barn, "Solvik" (Kuggaviksgården, se www.kuggavik.com) i Åsa, Kungsbacka, fem mil söder om Göteborg/Landvetter. Anläggningen ligger alldeles vid havet och inbjuder till sköna dopp tidiga morgnar och sena junikvällar! Gården drivs av IOGT/NTO och är drogfri.

Preliminärt program

Torsdag 15 juni 2006

16-18.00 Ankomst och inkvartering på Kuggaviksgården i Åsa, Kungsbacka

18-21.00 Introduktionsföredrag om Hallands natur- och kulturmiljö samt lantbruk och kommunsatsningen "KungsRike"

21.00 Kvällsmat med halländska specialiteter

Fredag 16 juni 2006

9-12.15 Kulturreseptatet Äskhults by. Att rekonstruera en 1800-talsmiljö med inägor och utmark. "Landskapslaboratorium". Markernas växtinnehåll och hävdens betydelse. Publikt arbete.

14.15-16 Naturreservatet Fjärås Bräcka med ljunghed och Naturum. Hallands och Bräckans geologi. Förhistoria; ett av Sveriges mest spektakulära järnnåldersgravfält med bautastenar.

16.00 Avfärd mot Kuggaviksgården

17.00 Årsmötet. För övriga deltagare erbjuds bad och sol.

19-23 Middag på Tjolöholms slott. Exklusivt slott i en blandning av Tudor och Jugend i underskönt läge vid havet. Rundvandring i slottet och aftenpromenad i Tjolöholms omgivningar.

Lördag 17 juni 2006

9.15 Gamla Köpstad. Strandängen. Den halländska kusten – en intressekonflikt mellan bönder och badande, bofasta/landskapsvård och sommarstugeägare? Gamla Köpstad – Varbergs föregångare.

10.30 Buss längs "Järnbärarevägen" och Blomstervandring på hagmarken vid Apelhult, Tvååker.

11.45 Skogen som odlings/kulturlandskap. Inlandsturism, "Åkulla bokskogar – en turistisk möjlighet". Landskap – lokal matkultur – regional utveckling.

14.15 Vandring i naturreservatet Björkekullen, ett "stenrikt" landskap från tidigt 1900-tal.

15.30 Färd vidare genom Ätradalen. Vardagslandskapet – viktigt för en god livsmiljö? EU-stöden. Ekomuseum nedre Ätradalen presenteras.

17.30 Middag på Laxbutiken i Heberg.

19-20.30 Promenad genom strandskog och över sanddyner i Vesslundareservatet vid havet och Suseåns mynning.

20.30 Avfärd mot Kuggaviksgården

Söndag 18 juni

09-14.00 Extraarrangemang: Getteröns naturcentrum vid Sveriges bästa fågellokal och det nyblivna världsarvet Grimetons radiostation.

Förmiddag: Avresa för övriga

Logi Inkvartering sker på den nyrenoverade konferensanläggningen, fd barnkolonin Kuggaviksgården i Åsa, Kungsbacka kommun. Anläggningen erbjuder boende i dubbel- och fyrbäddsrums samt enkelrum (se www.kuggavik.com)

Pris

Priser för deltagande på fältseminariet och årsmötet med NKF

Alternativ 1. Boende i 4-bäddsrums:	2100 SEK 1800 NOK 1700 DKK 220 Euro	Ickemedlem: 2600 SEK 2200 NOK 2100 DKK 270 Euro
Alternativ 2. Boende i dubbelrum:	2500 SEK 2100 NOK 2000 DKK 260 Euro	Ickemedlem: 3000 SEK 2500 NOK 2400 DKK 315 Euro
Alternativ 3. Boende i enkelrum:	2900 SEK 2400 NOK 2300 DKK 300 Euro	Ickemedlem: 3400 SEK 2600 NOK 2700 DKK 360 Euro
Extraarrangemanget	300 SEK 250 NOK 240 DKK 30 Euro	

Anmälan och inbetalning

Anmälan och inbetalning sker till respektive lands kontaktperson och konto. Ytterligare upplysningar om arrangemanget i Halland kan fås genom sekreteraren Mats Folkesson, +46 35132040, +46 706833340, mats.folkesson@n.lst.se.

Kallelse till Årsmötet 2006

Härmed kallas du till årsmöte i Nordiska kulturlandskapsförbundets årsmöte 2006!

Tid: Fredagen den 17 juni 2006 kl 17.00

Plats: Kuggaviksgården, Åsa, Kungsbacka kommun, Halland, Sverige

Dagordning:

- Mötet öppnas, fastställande av röstlängd
- Val av mötesordförande och sekreterare
- Val av två protokollsjusterare
- Godkännande av dagordningen
- Mötets behöriga utlysande
- Årsberättelsen för 2005
- Information och meddelanden
- Bokslut och budgetförslag
- Revisionsberättelse för år 2005
- Fråga om ansvarsfrihet för styrelsen
- Val av förbundsordförande
- Val av styrelsemedlemmar
- Val av revisorer och revisorssuppleanter
- Val av ledamöter till valberedningen
- Medlemsavgiften för 2007
- Övriga frågor
- Mötets avslutning

Bestyrelse og kontaktpersoner i Nordisk Kulturlandskabsforbund:

ORDFÖRANDE: **Pål Morten Skollerud**

Fylkesmannens Landbruksavdelning i Buskerud,
Postboks 1604, 3007 DRAMMEN.

Tlf. 32 26 67 20 Mob.tlf. 90 03 79 16

pal-morten.skollerud@fmbu.no

VICE ORDFÖRANDE: **Camilla Rosengren**

Båtsviksallén 10 C 40 SF-00810 HELSINGFORS.
+358 (0)9 6931310 (arb) +358 (0)9 7274981 (bost),
+358 (0)50 5444945 (gsm)

camilla.rosengren@sci.fi

SEKRETERARE: **Mats Folkesson,**

Länsstyrelsen, S-301 86 HALMSTAD.

+46 (0)35 13 20 40 (arb), +46 (0)70 683 33 40 (gsm)

+46 (0)346 400 34 (bost) mats.folkesson@n.lst.se

KASSÖR: **Olof Stroh** kontakt

S:t Olofsgatan 10A S-753 12 UPPSALA

+46 018 126685 (b o f) +46 070 4841475

olof@stroh.nu

REDAKTÖR: **Bjørn Petersen**

Låddenhøj 77, DK-4000 ROSKILDE.

+45 4636 3730 (bost). bjoern@post.tele.dk

Søren Espersen, kontakt,

Stenstykkevej 34, DK-2650 HVIDOVRE.

+45 3678 3028 tordenhuset@mail.dk

Johanna Franzén, kontakt,

Sofiegatan 4bA2, SF-20100 ÅBO.

+358 2 5253601 (arb), +358 50 3080265 (gsm).

Johanna.Franzen@ymparisto.fi

Gunvor Synnøve Green, kontakt,

Modum kommune, Teknisk etat, Pb 38,
3371 VIKERSUND

+47 (0)32 78 93 89 (arb), +47 (0) 32 71 69 79

gunvor.green@modum.kommune.no

Ole-Per Schei, ekstra kontakt,

Sunde, 6800 FØRDE, +47 90 74 28 42 (gsm).

ole.per.schei@eninvest.net

KONTAKTER på ISLAND, FÄRÖARNA och ÅLAND:

Birgitta Spur, Sigurjón Olafsson Museum,

Laugarnestanga 70, IS-105 REYKJAVIK.

Tel +354 553 29 06, Fax +354 581 45 53.

Símun Arge, Føroya Fornminnisavn Hoivik,

PB 1155, FR-110 TÓRSHAVN.

Tel +298 10 700

Marita Karlsson, Espholm

SF- 22100 MARIEHAMN, Tel +358-18-16 887.

Arbete: landskapsregeringen PB 1060,

AX-22111 MARIEHAMN.

Tel +358-18-25 000, Fax +358-18-17 440.

marita.karlsson@ls.aland.fi

KANSLI

Nordiska kulturlandskapsförbundet,

Hälsinglands museum,

Storgatan 31, S-824 30 HUDIKSVALL.

Tel +46 (0)650-196 01, Fax +46-(0)650-381 86

halsinglands.museum@hudiksvall.se

Recension:

Claes Siöstedt

**Svedjedbruk, oxhandel,
fiskebönder
- ur tre sydsvenska byars
historia**

Tre byars utveckling och förändring under lång tid. I text och bild dokumenteras byarnas liv och invånarnas födelse, skolgång, arbete, giftermål och åldrande. Såväl officiella dokument som privata uppteckningar och minnen bildar tillsammans med det rika bildmaterialet en härlig volym. Byarna ligger i Västergötland, Östergötland och på Gotland. ISBN: 91 7203 678 8
claes.siostedt@vastervik.se Adress:
Spötorget, 593 24 Västervik

"Att locka fram bygdens, landskapets själ, tar sin tid: Kanske förlorar man förmågan att känna bygdens puls om hemmablindheten tar över. Det är så olika människor emellan."

Jag citerar Claes Siöstedt när han på sidan 211 av bokens 276 sidor börjar reflektera över den olika syn människor kan ha på ett landskap. Vad är det som fått honom av alla att så fångas av dessa inte särskilt insmickrande byar? Han fortsätter sina funderingar.

"Den som blivit kvar i sin hembygd, ibland mot sin vilja, har inte alltid så mycket till övers för traktens särprägel. Vardagen hindrar rundsynen och kväver känslan. Det är skillnad för den som frivilligt stannar eller flyttat till bygden och ser allt med friska ögon."

Vi måste vara tacksamma mot Claes och alla andra som hjälper oss att se. Och förstå. Genom människor - Hilma och Arthur Svedjenborg, Margit och Karl-Erik Emilsson, Karin och Karl-Gustaf Gardell är några - lyfter han fram de byars historia han lärt känna i trettio år och visar övertygande hur varje liten gärning byfolket gjort under alla generationer format de landskap som vårdslöst samlas inom begreppet kulturlandskap. Jämförelserna mellan de tre byarna är välgörande. Utan en antydning till fördömande av byarnas folk skildrar han hur

varje liten förenkling av den urgamla hävden leder till en utarmning då det gäller bygdernas historiska och biologiska värden. Han ser också möjligheter för byarna i medvetandet att odling alstrar bieffekter till gagn för många organismer. Men insikten finns att det ligger hårt arbete bakom varje levande gård och by.

För mig blev läsningen också en annorlunda tillbakablickande upplevelse. Jag mötte personer med tillgångar som jag då, i 1940 och -50-talens Borås, tog för självklara. Nu när deras gärning på nytt står framför mig förstår jag vad som egentligen erbjöds oss av kvalificerad kultur och vetenskap som vi unga då tog för självklarheter. Kanske var det också så.

Kanske har uttrycket, "*Det var bättre förr*", fog för sig. Jag tänker på den fantastiske fotografen Bengt Bergman som fick publicera sina många gånger mästerverliga fotografier i Borås Tidning. Jag tänker på vår geografilärare på Högre Allmänna Läroverket, Ivar Moberg, som Claes Siöstedt presenterar som odlingshistorikern Ivar Moberg. Visst var han en sådan, och även banbrytande, men jag tror inte han kände sig som sådan. Han var en geograf som omfattade all geografi, från natur- till kulturgeografi, från ekonomisk till historisk geografi.

Moberg var vad som idag kallas "holist" och även det accepterade vi kunskapsvilsna adepter från utmarkerna i Hillared, Axelfors, Fritsla, Seglora, Sparsör och till och med Narska Skogsbygden som helt naturligt. Man kan undra hur Borås bildningsdigra personer - det fanns fler än Bergman och Moberg - kände sig då de kastade sina pärlor för oss som bara gapade och svalde. Jag tror de värderade varandra och mådde ganska bra.

Förhoppningsvis förstår idag alla i Västervik att uppfatta och uppskatta den vetskap som finns hos deras skolbibliotekarie Claes Siöstedt. Medvetenheten i samhället är ju en helt annan nu än för 50 - 60 år sedan. I våra dagar framhäver ju kunskapsdräneringen på ett helt annat sätt de ljus som ännu lyser upp landsorten.

Möt Claes Siöstedt, hans byar och hans vänner genom att studera boken. Den är bra.

Kelvin Ekeland

Vår f. d. ordförande, Cristina
Prytz rekommenderar 2 böcker:

(Sitert från:

<http://www.kslab.ksla.se/Brukainfo.htm> och
<http://www.hist.uu.se/opuscula/>)

Hur man brukat, odlat och hävdat under 400 år

Under de senaste åren har det kommit fram nya kunskaper om odlingssystemens historia och om uthålligt jordbruk ur historisk synvinkel. Det går nu att på säkrare grund resonera om frågor som: Var det förändrade matvanor för 400 år sedan som drastiskt kom att förändra odlingssystemen? Hur skapades ett jordbruk som kunde vara hållbart under den stora befolkningstillväxten på 1800-talet? Hur ser de långsiktiga landskapsförändringarna ut? Hur kan historiska kunskaper påverka jordbrukets framtidsscenario?

Enheten för de Areella Näringarnas Historia på KSLA kommer nu ut med en antologi som innehåller intressant nytt material till den som försöker besvara dessa frågor. Författarna kommer från olika forskningsfält – de är naturvetare, samhällsvetare såväl som humanister. Även deras bidrag spänner över stora områden, allt från konkreta förändringar i landskapet till teorier om jordbrukets utveckling. Antologins huvudområden är: odlingssystemens historia, de idéhistoriska perspektiven, naturens kretslopp, energi- och näringsflöden samt landskaps-förändringar och hållbart nyttjande. Denna spännvidd gör att boken vänder sig till många kategorier – planerare, kulturgeografer, miljöforskare, kommunekologer, historiker, museimän, agrara praktiker och övriga intresserade av jordbruket och dess historia. Alla läsare får möjlighet att göra sig en egen syntes av förloppen, förutom att öka sina kunskaper inom detta viktiga ämnesområde.

Redaktörer för antologin är Ulf Jansson, kulturgeograf vid Stockholms universitet och Erland Mårald, idéhistoriker vid Umeå universitet.

BRUKA, ODLA, HÄVDA Odlingssystem
och uthålligt jordbruk under 400 år

(SOLMED 33) inb, ill. 324 s. Beställas via
post, e-post, telefon eller fax:

KSLAB Box 6806, 113 86 Stockholm tel. 08-54 54 77
20, fax 08-54 54 77 30, e-post kslab@ksla.se

Opuscula Historica Upsaliensia 33

**Reine Rydén: Marknaden, miljön &
politiken. Småbrukarnas och
ekoböndernas förutsättningar och
strategier 1967-2003.**

Från bokens baksidestext: Giftskandaler, sjukdomar och plågsamma djurtransporter har fått många konsumenter att tappa förtroendet för det moderna jordbruket. Småskaligt och närproducerat är numera honnörsord i livsmedelsdebatten.

Marknaden för ekologisk mat har vuxit kraftigt under senare år. Ett inte alltför djärvt antagande är att de nya trenderna på marknaden gynnar småbrukare och ekobönder på den politiska arenan.

För att klargöra de faktiska omständigheterna är ett historiskt perspektiv oundgängligt. De många tvära kasten i jordbrukspolitiken, det svenska EU-medlemskapet och de komplicerade beslutsstrukturerna på EU-nivå är väsentliga faktorer.

I fokus för denna bok står bondeorganisationernas roll i jordbrukspolitiken under perioden 1967-2003. Dessa händelserika år innebar att spelreglerna ändrades gång på gång för alla inblandade parter. Den dominerande svenska bondeorganisationen Lantbrukarnas Riksförbund har inte varit ensam om att vilja ha ett ord med i laget. Ekologiska Lantbrukarna, Förbundet Sveriges Småbrukare och Familj jordbrukarnas Riksförbund har också försökt hävda sina intressen. De tre organisationerna har tillämpat olika strategier med vitt skilda resultat som följd. Undersökningens ram utgörs av det policynätverk där jordbrukspolitiken utformas. Nätverket består av specialiserade politiker, statstjänstemän och organisationsföreträdare. De aktörer som ingår vill gärna exkludera utomstående, men Ekologiska Lantbrukarna har trots det manövrerat sig in. Varför just de lyckats medan de båda småbrukarförbunden misslyckats får här sin förklaring.

**Reine Rydén (född 1958) är fil. dr i historia. Han
disputerade 1998 vid Göteborgs universitet på
avhandlingen "Att åka snålskjuts är icke
hederligt". De svenska jordbrukarnas
organisationsprocess 1880-1947. Därefter har han
arbetat som lärare och forskare, för närvarande vid
Uppsala universitet. I denna bok redovisas
forskningsprojektet "Bönderna, marknaden och
miljön", finansierat av Riksbankens Jubileumsfond.**

Bestäl via hemsidan:

<http://www.hist.uu.se/opuscula/>

**NORDISKA KULTUR-
LANDSKAPS FÖRBUNDET**

Husk årsmødet i Halland
15 - 18 juni 2006

Og husk kontingentet!

Bliv medlem af Nordens eneste forening med temaet kulturlandskab:

Nordisk Kulturlandskabsforbund

Lommen er vores medlemsblad som udkommer to eller tre gange om året.

Kulturlandskabsforbundet formidler et helhedssyn på nordens landskaber og sætte fokus på **sammenhængen mellem natur og kultur**. Blandt andet gennem Lommen og Nordisk Bygd, samt seminarer, konferencer og ekskursioner virker NKF for at øge kundskaben om kulturlandskabets værdier.

Mange af medlemmerne arbejder med jordbrug, forvaltning eller forskning, og vort kontaktnet spænder over både over landegrænser faggrænser og kulturgrænser.

Velkommen i Nordisk Kulturlandskabsforbund!

Årsavgift: Enskild: 250 kr/25 €
Familj/ student/ pensionär: 100 kr/10 €
Institutioner: 500 kr/50 €

(Institutionsavgift ger rätt till fem exemplar av samtliga publikationer under året och rätt att sända fyra personer till alla arrangemang. Röstetalet är dock ett)

Se hjemmesiden via vort banner på www.kulturlandskap.net -
eller kontakt den nationale kontaktperson:

Danmark: Søren Espersen:	3678 3028 tordenhuset@mail.dk	Postgiro 8 96 50 80 (c/o Søren Espersen)
Finland: Johanna Franzén	2 5253601 (arb), 50 3080265 (gsm). Johanna.Franzen@ymparisto.fi	Postgiro 800018-70845295 (c/o Johanna Franzén)
Norge: Gunvor S. Green	32 78 93 89 (arb) / 32 71 69 79 gunvor.green@modum.kommune.no	Postgiro 0533 07 03 603 (c/o Gunvor S. Green)
Sverige: Olof Stroh	018 126685 (b o f) 070 4841475 olof@stroh.nu	Postgiro 77 52 09-0 (c/o Olof Stroh)